

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

Studium humanitní vzdělanosti - Společenskovědní modul (24-SM)

Ondřej Palivec

Pojetí dějinnosti u F. X. Šaldy

Bakalářská práce

Praha 2010

Autor práce: **Ondřej Palivec**

Vedoucí práce: **Prof. PhDr. Miloš Havelka, CSc.**

Datum obhajoby: **2010**

Bibliografický záznam

PALIVEC, Ondřej. *Pojetí dějinnosti u F. X. Šaldy*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních věd, Studium humanitní vzdělanosti - Společenskovědní modul (24-SM), 2010. 45 s. Vedoucí bakalářské práce Prof. PhDr. Miloš Havelka, CSc.

Anotace

Tématem bakalářské práce je F. X. Šalda a jeho pojetí dějinnosti. Šalda byl zakladatelem české literární kritiky a jednou z největších osobností české publicistiky na začátku 20. století.

Práce se zabývá jeho pojetím dějinnosti ze tří hledisek:

Prvním z nich je hledisko literární, kde podrobuji analýze způsob, kterým Šalda reflektoval a kritizoval historismus v domácí literatuře.

Dalším hlediskem je hledisko filosofické, rozebírající Šaldovo pojetí funkce paměti a tradice.

Poslední část, která práci uzavírá, je hledisko historické. Šalda přistupuje k problematice nikoliv pohledem vědce nebo myslitele, ale pohledem literárního historika a kritika.

Annotation

Frantisek Xaver Salda was a founder of modern Czech literal criticism and he was one of the most influential Czech writers at the beginning of the 20th century. Bachelor's thesis „The Concept of historicism by F. X. Šalda“ is analysis of his approach to historicity.

Klíčová slova

Dějinnost, smysl dějin, dějiny literatury, F. X. Šalda

Keywords

Historicism, A Sense of History, History of Literature, F.X. Šalda

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 13.6. 2010

Ondřej Palivec

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat všem, kteří přispěli ke vzniku mé bakalářské práce. Děkuji vedoucímu mé bakalářské práce Prof. PhDr. Miloši Havelkovi, CSc. za to, že mě k tématu přivedl a za užitečné rady a odborné vedení. Dále PhDr. Janu Wiendlovi z katedry české literatury FF UK za pomoc při orientaci v díle F. X. Šaldy. Dále PhDr. Jiřímu Křesťanovi, CSc. z Archivu AV ČR za pomoc při pátrání, i když neúspěšném, po Nejedlého textu. Dále pracovníkům Ústavu pro českou literaturu AV ČR a Národní knihovny, kteří mi byli při hledání zdrojů vždy nápomocni. Velmi děkuji také rodině za podporu, především mamince za připomínky ohledně stylistiky.

Obsah

Úvod.....	2
1. Osobnost F. X. Šaldy.....	5
2. Kritika historické beletrie.....	13
3. Funkce paměti a tradice.....	20
4. Šalda a historická věda.....	26
Závěr.....	41
Použitá literatura.....	44
Přílohy.....	45

Úvod

Pojetí dějinnosti u F. X. Šaldy jsem si zvolil za téma své bakalářské práce proto, že mi je blízká jak problematika historického bádání obecně, tak i vlastní osobnost F. X. Šaldy. Poprvé jsem se, alespoň ve větší míře, setkal s problematikou studia historie a s filosofií dějin v průběhu studia na FHS UK. Zde jsem absolvoval kurzy zabývající se současnou metodologií historiografie, sociologií vědění či filosofie dějin, ale také řadu kurzů spjatých s problémy filosofického poznání skutečnosti. Historie, stejně jako většina jiných věd, se nevyvíjela a nevyvíjí pouze jedním, deterministickým směrem. Ve své metodologii měla slepé větve i zajímavé alternativy, které ovlivnily její další směřování a které jsou dodnes inspirací pro reflexi historiografického snažení.

Přírodní vědy se často setkávaly, a je tomu tak dodnes, s odporem části širší laické společnosti, vzpomeňme na problémy evolucionistů, kteří museli čelit nejen vědeckým argumentům ale i argumentům náboženským. Jiným příkladem mohou být průkopníci Vědecké revoluce G.Galilei, J.Kepler či M.Kopernik se svými závěry o vesmíru a planetách, kteří se dostali do střetu se zájmy církve i panovníků. Ovšem společenské vědy, a historie obzvláště, byly a jsou konfrontovány se snahami laiků mnohem více - v takové míře, že se objevily i názory, zda historie vůbec může být vědou. Po staletí byla totiž využívána jako nástroj zájmů mnohých skupin. Historici se často živili psaním toho, o co měli jejich mecenáši zájem. Nejvíce jsou zájmy laiků patrné v odlišných interpretacích též pramenů jednotlivými národy a státy. Aktuálním příkladem může být ukrajinský hladomor či masové vraždění v Arménii; tyto události byly interpretovány velmi různě v závislosti na míře účasti a zájmech jednotlivých zemí a jsou dodnes živými tématy diskusí širokých vrstev lidí. Oproti tomu se, a nejen ve sjednocující se Evropě, objevuje také snaha historii „domluvit“, odstranit ostny odlišných národních interpretací minulých událostí. V bývalých totalitních zemích zase dochází k angažované snaze podporovat výzkumy zločinů minulých režimů v zájmu morální nápravy a očisty. Tyto iniciativy mají mezi historiky své příznivce i odpůrce, kteří vidí znovu nebezpečí, že věda ustoupí politickému zájmu, ať už jakkoliv bohulibému.

Problémů vědeckosti historie je však více, i samotní historici teoreticky stejně vyzbrojení a stejně schopní mohou dojít k odlišným závěrům a interpretacím pramenů. Dnešní postmodernismus zpochybňuje objektivitu a absolutní platnost všech věd, historická věda však v důsledku větší angažovanosti veřejnosti čelí těmto pochybnostem

v podstatně větší míře a také mnohem déle. Reakcí na odlišné interpretace historických událostí byl právě pozitivistický příklon k „faktům“, snaha držet se popisu událostí bez jejich hodnocení. Takto okleštěná společenská věda omezená jen na shromažďování faktů však vzbuzovala po právu námitky. Jaký význam pro nás budou mít samotná data, místa či jména bez interpretace a hodnocení? Má taková historie vůbec smysl? V současné vědě mezi historiky vesměs panuje konsensus že nikoliv. A bylo to právě období Sporu o smysl českých dějin, kdy se, podobně jako je tomu dnes, začaly objevovat nové koncepce, odlišné od těch dosavadních, koncepce, které kladly důraz i na odlišné dějiny.

Spor o smysl českých dějin byl v mnohém i obrazem sporu o dějiny jako takové. Všichni ti, kteří se angažovali ve Sporu o smysl českých dějin, řešili podobné problémy, které jsem v předcházejících odstavcích nastínil. Šalda nebyl historikem a určitě neznal metodologii tehdejší historické vědy v takové míře jako neznámější představitel sporu, o to více však může být jeho pohled zajímavý. Jako zakladatel moderní literární kritiky u nás se pokusil některá svá kritéria na literaturu přenést i na historii. Jeho argumenty tak v mnohém výrazně kontrastují s argumenty historiků či sociologů.

A možná právě proto se pokoušel nedívat se na minulost jako ukončený děj, jenž pro přítomnost a budoucnost nemá žádný význam. Z jeho pojetí dějinnosti pohledem literárního kritika je patrná jeho touha po funkčnosti historie, po funkčnosti, která by nesloužila potřebám státních či národních ideologií, ale stala se zdrojem duševního obohacení a inspirace. Cílem mé bakalářské práce není pouhá reprodukce jeho argumentů ve sporu, je jím především jejich začlenění do jeho historismu jako takového.

Práce je členěna do několika kapitol. První z nich je medailonem Šaldovy osobnosti, představuje jeho dílo, zájmy i nástin soukromého života. Šalda se angažoval nejen v literární vědě, ale reflektoval i změny ve společnosti, spojené s prvopočátkem nástupu komunismu a fašismu v Evropě. Osobní individualismus byl u něj v kontrastu s touhou po nadosobním kolektivismu. Období neúnavných a vášnivých polemik střídala dlouhá období, prožitá v ústraní. Těžko říci, do jaké míry toho byly příčinou trvalé následky vážné nemoci a jaký byl podíl jeho duševního rozpoložení a osobnosti.

Následují tři kapitoly, které rozebírají Šaldovo pojetí dějinnosti ze tří hledisek. První je hledisko literární, jeho obsahem je Šaldovo hodnocení historické beletrie a jeho pojetí historické beletrie v kontextu nástupu moderny, jejímž byl jedním z hlavních mluvčích. Uvádím zde základní skutečnosti, které jeho kritiky ovlivnily, i autory,

s nimiž v nich polemizoval. Na hodnocení A.Jiráka i dalších spisovatelů historického románu je patrné, na co Šalda ve své kritice kladl důraz a jsou zde i dobře vidět styčné i protichůdné body ve vztahu k jeho generaci spjaté s modernou.

Další kapitolou je pojetí dějinnosti z filosofického hlediska. Šalda neopakoval jen základní teze z moderny, ale snažil se jít za rámec heslovitosti a trpělivě vysvětloval vlivy a duševní principy spojené s nechutí k tehdy majoritnímu a oficiálnímu historismu. Jako jeden z mála silně vnímal západní duchovní podobu tradice a paměti a snažil se ji svým čtenářům zprostředkovat. V tomto kontextu je třeba vnímat jeho pojetí dějinnosti, které pro něj v žádném případě nebylo jen prázdnou teoretickou problematikou.

Třetí kapitola již pojednává o vlastní Šaldově kritice historiografie. Krátce představuje Spor o smysl českých dějin a uvádí jeho konkrétní příspěvky, v duchu jeho uměleckých požadavků po jedinečnosti a smyslu, k problémům historiografie. Podstatný je zde i širší kontext tehdejší fáze sporu, Šaldova kritika jednotlivých autorů, a především jeho pohled na jednotlivá období historie jako na duchovní principy, které tvoří současný svět.

V závěru se chci pokusit Šaldovu pojetí dějinnosti zrekapitulovat a také zhodnotit jeho přínos a aktuálnost pro naši přítomnost.

1. Osobnost F. X. Šaldy

F. X. Šalda se narodil 22. prosince 1867 v Liberci. V matrice byl zapsán jako Franciscus Aloiysius, sám se však nazýval Františkem Xaverem. Jeho otec pocházel z učitelské rodiny a byl poštovním úředníkem, matka pocházela z rodiny mlynářské. V roce 1874 se rodina Šaldových přestěhovala do Čáslavi, kde také Šalda vychodil obecnou školu. V roce 1878 začal studovat na gymnáziu v Praze v Jindřišské ulici, v kvartě přestoupil na gymnázium v Žitné. V té době publikoval v *Lumíru* svou první báseň, kterou nazval *Letní noc*. V básnické tvorbě pokračoval i v následujících letech. Po dokončení gymnázia se na naléhání otce zapsal na pražskou právnickou fakultu, kterou studoval v letech 1886-1889 a nakonec i dokončil, ačkoliv se začal mnohem více zajímat o zcela jiné obory; mimo jiné se účastnil i přednášek z filosofie a psychiatrie na české a německé univerzitě (přednášel zde i TGM či estetik O. Hostinský). Bylo mu však, stejně jako jeho otcí, zřejmé, že směr, kterým se toužil a nakonec i rozhodl ubírat, zdaleka neskýtá takové finanční vyhlídky jako právnická praxe.

V následujících letech se účastnil práce na almanachu *Vpád barbarů*, který měl být vymezením nové generace vůči té předchozí (spolupracovali s ním i A. Sova, V. Mrštík, aj.). Almanach však nakonec nevyšel. Roku 1891 publikoval v brněnském časopise *Vesna* svou symbolickou povídku *Analýsa*. Tu kriticky napadl v revue *Čas Jan Herben*. Šalda svou povídku bránil a poprvé projevil nejen svůj osobitý postoj a názory, ale i rozhled a orientaci v literatuře. V brněnských Literárních listech publikoval svoji první velkou studii s názvem *Synthetism v novém umění*. Vyjádřil v ní nesouhlas s uměním, které je pouhým popisem vnější reality. Opravdové umělecké dílo musí být podle něj mnohem hlubší, musí vycházet z myšlenkové plodnosti individua, z celostnosti a jednoty, ze všeobecného zákona, nikoliv jen z roztříštěných a úzce vymezených jednotlivostí. Umění má být symbolizací života. Vymezuje se tak proti realistickému a naturalistickému umění, stejně jako proti nacionalistickému rámci české tvorby. Hájí nejen sebe a svou povídku, ale i názory mladé generace a její přístup k tvorbě. Tato studie výrazně ovlivnila kritiku i básníky celé generace 90. let a projevil se v ní i Šaldův talent pro literární kritiku. V té době také navázal hluboký vztah se spisovatelkou prózy Růženu Svobodovou, který přetrval až do její smrti v roce 1920. Vedle *Literárních listů* spolupracoval několik let (1894-1906) i na *Ottově Slovníku naučném*, na starost zde měl především hesla související s literární historií západních literatur. I na tak malém encyklopedickém prostoru se usiloval o uplatnění svého

přístupu k literatuře; snažil se ji i její autory nejen popsat, ale také vystihnout bez zkreslení. V roce 1895 Šalda podepisuje manifest Česká moderna zveřejněný v *Rozhledech*. Manifest vyhláší názory a požadavky mladé generace, jako jsou tvůrčí individualita a vnitřní pravdivost, a vymezuje se vůči generaci starší, v literatuře reprezentované především lumírovci. Je symbolickým vyvrcholením sporu obou generací. Šalda patřil k tzv. generaci devadesátníků, první generaci, která se hromadně postavila proti oficiálnímu umění. Tato generace se pak stala součástí pokrokového hnutí moderny a stoupencem progresivních sil nejen v samotném umění, ale i v myšlení a politice. V *Rozhledech* a *Naší době* Šalda uveřejnil i množství dalších statí, kterými se vyjádřil k této problematice. Polemika mezi oběma generacemi pak pokračovala i v následujících letech.

Roku 1899 Šaldu postihlo smrtelně nebezpečné onemocnění míchy. Půl roku byl hospitalizován ve Všeobecné nemocnici na Karlově náměstí a dalšího půl roku se léčil doma. Nemoc měla trvalé následky, Šalda trpěl po zbytek života částečným ochrnutím horní poloviny těla a byl nucen chodit o berli. Často proto jezdil na léčebné pobyty nejen v Čechách, ale i na Slovensko či do Rakouska. I když neprestal být aktivním ve veřejném životě, fyzicky žil ke konci života v ústraní a pravděpodobně i v bolestech. Informace o současném dění tak povětšinou získával od svých přátel, což mělo své výhody i nevýhody.

Ihned po překonání nejhoršího ataku choroby se Šalda opět zapojil do veřejného života. Působil ve *Volných směrech* výtvarného sdružení Mánes a brzy se stal i v této oblasti významným kritikem a interpretem. Zároveň však svou osobitostí a někdy až autoritativností směřoval list jinam, než byla představa jeho přátel, což bylo důvodem, že se s časopisem, ač v dobrém, rozešel. Jeho zkušenosti s výtvarnou kritikou však obohatily i jeho kritéria při hodnocení děl literárních. Roku 1905 publikoval soubor svých dosud vyšlých esejí *Boje o zítřek*, a právě tato jeho první a zároveň nejslavnější kniha reflektuje rozšíření uměleckého obzoru za literární oblast. V letech 1908-1912 redigoval časopis *Novina*, který opustil kvůli sporu s nakladatelem, zastáncem realismu. Roku 1909 vydal přehledovou studii moderní české literatury, roku 1912 svou první prózu, povídkovou knihu *Život ironický a jiné povídky*, a o rok později *Duši a dílo*, knihu, která obsahovala medailony významných literátů, kteří Šaldu zaujali. Se svými přáteli, Růženou Svobodovou a Zdeňkem Nejedlým, se dohodli, že budou vydávat *Českou kulturu*. Bohužel však museli čelit finančním potížím, ale i neshodám mezi Šaldou a Nejedlým. Vlastní revui *Kmen* Šalda založil až roku 1917.

V roce 1910 se Šalda sblížil se spisovatelkou a novinářkou A. Navrátilovou (lit. jménem Evou Jurčinovou) a prožil s ní hluboký vztah, dokonce snad i uvažoval o sňatku s ní. Tento vztah však bohužel po dvou letech skončil a Šalda se již po zbytek svého života neoženil. Těsně po první světové válce zemřela jeho životní přítelkyně Růžena Svobodová, na její počest vydal roku 1920 sbírku básní *Strom bolesti*.

Již v letech 1907 a 1908 Šalda v rámci univerzitních expanzí přednášel v Turnově, Jičíně a Chrudimi. Roku 1910 získal na základě rigorózní zkoušky a disertace práce *Tři studie z dějin malířství* doktorát na filosofické fakultě. Habitalici pro dějiny západoevropských literatur získal v roce 1915 na základě spisu *Duše a dílo*. Od roku 1914 přednášel na Vyšší dívčí škole v Praze evropské literatury, v roce 1916 se stal docentem a v roce 1919 řádným profesorem moderních literatur na filosofické fakultě Karlovy univerzity. V té době však již jeho nadšení pro univerzitní činnost sláblo a jeho zájmy se rozšiřovaly závratnou rychlostí.

Po válce, která hluboce otrásla celou Evropou, přišla doba nových možností, nová revoluční smýšlení, vznikala nejrůznější hnutí nové radikální generace. Mezi nimi i hnutí Avantgardy sdružené především kolem Devětsilu a Literární skupiny. Šalda, vášnivý obhájce Moderny, spustil svá ochranná křídla i nad Avantgardou. Ve dvacátých letech vydal i své vlastní divadelní hry, jako je drama *Zástupové*, komedii *Dítě* (1923) a *Tažení proti smrti čili Pán* (1926). Podílel se na vzniku nových časopisů; *Kritiky* a *Tvorby*, a reagoval tak na snahu zastavit komunistický tisk, své sympatie k levicovému hnutí vyjádřil předáním redakce *Tvorby* J. Fučíkovi. To ovšem neznamená, že by sledoval pouze levicovou tvorbu, nadále se setkával i střetával s tradičními autory, modernou i autory nastupující nové generace, kteří působili vně avantgardy. Šalda také nešetřil kritikou společenskou a politickou, nešetřil konzervativce ani revolucionáře.

V roce 1928 založil vlastní revue *Šaldův zápisník*, který psal celý zcela sám až do své smrti o devět let později. Do jeho založení Šalda přispíval do mnoha různých časopisů, v nichž byl významnou autoritou, po té se však věnoval naplno jen jemu a jinde už publikoval minimálně. *Šaldův zápisník* se tak stává unikátním prostorem, kde můžeme sledovat vývoj jeho kritické reflexe a tvorby posledních devíti let, stejně jako vyrovnávání se s tématy, které ho trápily od začátku jeho kritické praxe. Jeho obsah je opravdu bohatý – Šalda zde publikoval svou vlastní uměleckou tvorbu, překlady jiných autorů, literární kritiky, polemiky i reakce na společenské dění a úvahy na toto téma. Zápisník původně vycházel jako měsíčník, postupně se však prodleva mezi jednotlivými

díly zvětšovala. Zároveň však byl koncipován jako jednoroční celek; jednotlivé díly na sebe ve stránkách navazovaly.

F. X. Šalda zemřel 4. dubna roku 1937 v Pražském sanatoriu na Smíchově a jeho pozůstatky se nacházejí v rodinné hrobce v Praze-Hostivaři. Svůj majetek odkázal v závěti Jedličkově ústavu.

Tím, čím se F. X. Šalda proslavil nejvíce, byla bezesporu literární kritika. Šalda ji nikdy nepokládal ve vztahu k vlastní umělecké tvorbě za druhořadou, což byl v jeho době postoj zdaleka ne samozřejmý. Tehdejší literární kritika nebyla vždy kreativní, soustředila se spíše na pouhý popis než na interpretaci. Navíc mnohá naše kritika posuzovala díla českou optikou; výrazně ji ovlivňovala snaha o pozvednutí českého národa. Mnohdy tak první soud nad literárním dílem vycházel z toho, zda dílo koresponduje s národním zájmem a jeho umělecká hodnota se pak hledala v tom, do jaké míry snese porovnání se staršími díly především západní literatury. Z toho také plynula nedůvěra k inovacím a k originalitě individuality. Pro Šaldu kritika představovala stejné umění jako próza či básnictví, ba v jistém smyslu i něco víc. Umění bylo pro něj výrazem života a spolu s jeho vývojem se muselo vyvíjet i jeho ztvárnění. Kritika pak pro něj byla zápasem o ono nové a tvůrčí. V počátcích jeho tvorby bylo pro Šaldu, stejně jako pro celou jeho mladou generaci, pro posouzení kvality díla nejdůležitější, kterak odráželo vlastní život jeho autora, vysoce hodnotil individualitu a původnost. Vlastenectví v něm obsažené či řemeslně zdatná literární forma pro něj naopak bez vnitřní pravdy a upřímnosti nepředstavovaly žádnou zvláštní hodnotu. To ovšem neznamená, že by chtěl žánr kritiky subjektivizovat či „odvědečtit“. Naopak téma vyřešení protikladu mezi subjektivním soudem a obecně platným poznávacím dosahem prochází celým jeho dílem, a to nejen v rámci jeho hodnocení literatury. Význam těchto dvou protikladů se ovšem v průběhu jeho života měnil. Těsně před válkou u něj pojetí umělecké tvorby jako výrazu spontaneity smyslového a citového života ztrácí na významu ve prospěch potřeby nadosobního ideového řádu a odpovědnosti k tradici a kontinuitě lidské kultury. Kladl důraz na to, že kritika musí stát na pevných teoretických základech; připomínal, že dobrý kritik musí ovládat literární teorii a historii, musí znát život autora i prostředí, ze kterého vyšel a ve kterém tvoří. Zároveň neopomíjel připomínat, že vědecký charakter kritiky nikdy nesmí být na úkor charakteru uměleckého. Šalda se považoval za průkopníka teorie moderní kritiky a je za něj i uznáván.

Svou kritiku už od jejích prvopočátků rozvíjel a tříbil na základě svých přibývajících zkušeností a s maximální snahou o prohloubení znalosti. Ze začátku mu byla nejbližší skupina autorů kolem České moderny, Šalda se stal jejím obhájcem a mluvčím vůči starší generaci. Nejednalo se čistě o směr či osobnosti autorů, Šalda věřil, že bojuje proti principům. Každého soupeře, se kterým polemizoval, ať už se jednalo o známou osobnost tehdejší literární scény či pouze o vedlejšího publicistu, povyšoval na princip. Kritikou nešetřil ani nedostatky autorů své generace, obvykle nazývané generací devadesátých let. Jeho odpor k realismu v próze vycházel z jeho kritiky vnějšího popisu a povrchnosti díla. Vážil si autorů, kteří dokázali jít psychologicky a sociologicky do hloubky, kteří byli schopni zobrazit a přiblížit život v celém jeho rozměru. Proto také neměl nijak vřelý vztah k naturalismu; on osobně člověka neviděl jako pouhý produkt přírody a prostředí, život byl pro něj mnohem pestřejší; intenzivní a plný. Naprostou determinaci chování a život jako statické vyjádření působení okolí pokládal buď za neupřímné vyjádření bezmoci člověka či za špatné, negativistické pochopení života. Z realistických předválečných autorů se zajímal především o Terezu Novákovou, u které oceňoval její postupný vývoj v individualizaci postav a vážil si i Josefa Holečka pro unikátní ztvárnění postav s psychologickou a sociologickou hloubkou.

Poválečná próza byla z velké části reakcí na válku. Ztvárnění samotné války v realistickému či dokonce naturalistickém pojetí nebylo Šaldovi příliš po chuti, mnohým autorům vytýkal popisnost, tendenčnost a obecně malou uměleckou hodnotu. Nehledal pouze ztvárnění války či její odsouzení, ale něco navíc, to co viděl v básnictví. Tento jeho požadavek nejlépe splňoval V. Vančura. V básnictví nejdříve oceňoval ze své generace především symbolisty Otokara Březinu či Antonína Sovu, z generace o dekádu pozdější nejvíce S. K. Neumanna a skupinu kolem jeho anarchistického časopisu *Nový kult* (F. Šrámek, K. Toman, F. Gellner). Právě v anarchistickém kultu volnosti mohl uplatňovat své rané kritérium života nejlépe. Stál na straně revoluční levicové moderny v boji proti pravicovému reakčnímu akademismu. Později u něj získává na významu i tradice, kolektivismus a řád, ovšem nikdy se s ním neztotožnil zcela. Po první světové válce se hlásil k avantgardě a proletářskému umění (J. Wolker, J. Seifert, V. Nezval, I. Olbracht, F. Halas, aj.). Stejně jako míra vlastenectví, ani míra proletářství pro něj však neměla smysl sama o sobě, hledal především umění. To samozřejmě neznamenal, že by stál vně ideologie a politiky, po světové válce lze pozorovat i zvýšení jeho kritičnosti na základě vlastních politických názorů, které se

v průběhu jeho života vyvíjely. Revoluční nadšení, válečná zkušenost, demokratizace společnosti a radikalizace dělnických požadavků jeho názory upevnily. Jeho postoje vůči jednotlivým autorům byly často zásadně ovlivněny těmito jeho názory, vycházejícími z revoluční ideologie, které nahradily dřívější pozitivní vztah k agrarismu. Jeho útoky proti oponentům byly často nevybíravé a na hranici slušnosti. V osobním styku byl trpělivý a nechal se poučit od lidí, které respektoval, ať už byli jakéhokoliv sociálního postavení či věku. Ovšem v publicistice stál pevně za svým a leckdy jeho boj proti některým autorům hraničil až s osobní nevraživostí. Tvrdé polemické boje se staly jedním z nejvýznačnějších rysů Šaldova života. Respektoval některé katolické autory, přestože jejich ideologie byla zcela odlišná, na druhou stranu vřelý vztah k nim nikdy nezískal. Negativní postoj měl i k vládnoucímu režimu, k liberalismu a pragmatismu a tento postoj se promítal i do vztahu k autorům, kteří ho obhajovali, dokonce i k takovým, jako byli K. Čapek, F. Peroutka, či T. G. Masaryk. Jejich smýšlení bylo se Šaldovým zcela nekompatibilní, dá se říci, že Šalda neporozuměl duchovnímu rozměru těchto autorů podobně jako jeho dílu neporozuměli jeho odpůrci. Stejně jako tradiční autoři nedokázali zařadit Šaldu, tak ani on nedokázal zařadit Masaryka či Čapka. Revoluční důraz na sociální aspekty a oficiální liberalismus Šalda nebyl schopen uchopit jako jeden celek. Z jeho meziválečné kritiky pak těžila většina komunistických kritiků děl a života těchto autorů, včetně jeho blízkého přítele Zdeňka Nejedlého. Právě Nejedlý byl jedním z několika málo lidí, kterého Šalda přes všechny rozdílné názory a vzájemné rozpory ke konci života vedle sebe snesl.

Mnohé výhrady měl i vůči samotné demokracii. Pramenily nejen z praxe budování české demokracie ale i ze znalosti politického vývoje v zahraničí. Vládě obyčejných lidí nedůvěřoval a obával se vlivu peněz, které z velké části rozhodují o moci. Demokracii vnímal jako snahu o spojení dvou principů, rovnosti a svobody, které jsou však protichůdné. To jej přivedlo k úvahám, že demokracie je dočasná a miska vah dějin se převrátí na jednu či onu stranu, k jedincům či k masám. V průběhu života také poznal, že demokracie se ne vždy sama prosadí a že je třeba ji v dobách krizí podporovat, proto se i navzdory této kritice účastnil protestů ve prospěch té které strany. Výhody demokracie spatřoval především v tom, že případnou účast ve válečném konfliktu činila obtížnější a také ve svobodnějším, kreativnějším prostředí, příznivějším umělecké tvorbě. Brzy také zaznamenal bolševizaci komunistické strany a brutalitu stalinismu a fašismu, a nebál se obojí kritizovat, i když k oběma ideologiím měl

zpočátku spíše kladný vztah. To lze vysvětlit především jeho vírou v nadosobní kolektivismus a řád, i když byl právě tak často socialisty kritizován za individualismus a nepochopení sociálního rozměru a jinými za nedostatek koherence ve své kritice. Jeho zastánci ho též často dezinterpretovali, tvrdili například, že Šalda byl individualistou či kolektivistou z donucení, že tento jeho postoj vzešel ze sociálně neuvědomělého prostředí. Mnozí nepochopili, že Šalda usiloval o dynamické spojení toho nejlepšího jak z individualismu tak z kolektivismu. Odvážil se i bránit stát a konzervativně zaměřené osobnosti, pokud kritiku z řad socialistů zhodnotil jako nepřiměřenou. Jeho postoj k demokracii tedy byl velmi specifický, od běžných kategorií politologie značně se odlišující. Kvůli němu musel čelit ostré kritice všech stran; socialistické i fašistické, liberální i konzervativní. Skutečnost, že jeho politické názory byly pro jeho současníky těžko čitelné, lze přikládat i faktu, že ačkoliv byl sociálně vnímavý, nezavrhoval roli náboženství a existenci vyšší autority a řádu, přesahující pouhou instituci.

Jeho vztah k náboženství byl složitý. Z obecného hlediska vyzdvihoval funkci náboženství jako sjednocujícího prvku společnosti. K moderním myšlenkám nahrazení náboženství vědou či uměním se stavěl skepticky, na druhou stranu měl odpor k jeho institucionalizaci a oficiálnosti, kritizoval vnějškovou povrchnost, jakou vnímal především u barokního katolictví. Rovněž se obával možnosti, že láska k Bohu odvede člověka od lásky k životu a člověku, jak se tomu stalo u reformačních proudů. Tím, co obdivoval u katolictví, byl universalismus, z tohoto pohledu kritizoval židovství. Náboženství bez člověka pro něj nemělo význam. Positivní roli náboženství viděl v tom, že může dávat člověku v životě jistotu a tím i možnost se z něj radovat a především k němu aktivně přistupovat. Tím, co mu imponovalo, byla individuální náboženská zkušenost, jako přístup k životu z nitra a tedy ta nejpravdivější možnost poznání. Pokládal ji za životně důležitou a vyzdvihoval ty, kteří s ní nejen dokázali žít, ale hlavně ji dokázali i zprostředkovat, jako byl Kierkegaard nebo Pascal.

Šaldovo pojetí náboženství, jenž by mělo vést ke spolupráci, tvořivosti a aktivitě, bylo v souladu s jeho pohledem na společnost a národ. Národ by neměl být statický a pasivní, neměl by čerpat své opodstatnění z minulosti. Naopak by měl být dynamickým prostředkem lidské kultury a života na cestě ke stanovenému cíli. Tím vrcholným cílem by neměla být národnost či stát sám o sobě, jako tomu podle něj bylo v 19. století. Cílem by měla být pravda a spravedlnost a stát by měl být pouze prostředkem k dosažení těchto cílů. Spravedlnost nikoliv mechanická a ukončená, ale jako způsob aktivního

hledání. Také cesta za pravdou nemůže být ukončená, její hledání je nekonečné. Aby člověk přispěl k dosahování cíle, musí se zbavit snahy o zachování stávajícího. Skutečnými tvůrci národa nejsou politici, kteří se snaží zachovávat státní neměnnost, ale ti, kteří se snaží stát naplňovat životem. Každá taková tvorba odosobňuje, překonává sobectví a egoismus.

U v roce 1938 se ustanovila Společnost F. X. Šaldy, 29. března se v Umělecké besedě v Praze sešla její první schůze. Předsedou byl zvolen jeden ze zakladatelů české sociologie, E. Chalupný, místopředsedou básník J. Hora a jednatelem literární kritik B. Fučík. Cílem Společnosti bylo udržovat Šaldův odkaz publikováním, studiem a popularizací jeho díla. Její aktivity byly bohužel nepříznivě ovlivněny změnami ve vedení státu vplynuvšími z historických událostí, její činnost byla přerušena nejprve v letech 1943-45 a později v letech 1949-1989. Teprve v dubnu 1990 byla Společnost díky iniciativě literárního kritika a bibliografa E. Macka znovu obnovena. Jejím předsedou se stal teatrolog J. Kopecký, místopředsedkyní prozaička a scenáristka Eva Kantůrková a jednatelem bibliograf a literární historik Emanuel Macek.

Šaldovo životní dílo si získalo větší ohlas než jeho život samotný, knihy o Šaldovi a dokonce i jeho korespondence či vzpomínky jeho přátel se z velké části dotýkají spíše jeho tvorby než soukromého života. Své názory a postoje vtělil do své tvorby, tak jak to vyžadoval od ostatních.

2. Kritika historické beletrie

Šalda patřil k první autorské vlně české moderny, k autorům narozeným od poloviny šedesátých do poloviny sedmdesátých let. Mezi jeho vrstevníky patřil F. V. Krejčí, Jiří Karásek ze Lvovic, Arnošt Procházka, Otokar Březina a Antonín Sova. I když se Šalda v roce 1895 podílel na manifestu České moderny, brzy pocítil potřebu ji vymezit lépe. Ovšem z mnoha důvodů se tehdy jevila být nejlepší definicí ta, že se jedná o moderní směry s akcentem na reformy a vše nové ve společnosti. Moderna spojovala autory, kteří pocítovali nechuť k tradiční oficiální literatuře s uměleckými, vlasteneckými a náboženskými reminiscencemi a konzervativním žánrovým rozdělením. Každý z nich chápal historizující tendence myšlení jinak a ani dnes není bádání a hledání správné definice zcela ukončené. Každá přesnější definice totiž vyvolá problém v tom, že nezahrne všechny autory, kteří se tehdy k moderně hrdě hlásili.

Mezi největší odlišnosti moderny oproti tradičním autorům patřilo nové pojetí dějinnosti, které se projevilo především v chápání historického románu, i když historizující prvky se někdy objevovaly i například v úvahách a předmluvách k románům ze současnosti. Dnes už jsou výtky a invence, které moderna vnesla do tehdejších tradičních pojetí, vnímány jako samozřejmé a vlastně už jsou samotnou literární historií. Tehdy však byly v uměleckém prostředí živoucím tématem a zdrojem mnohých polemik a disputací. Šalda patřil k hlavním mluvčím nové generace a většinou byl i mluvčím nejdůraznějším. Zpočátku mu byli v teoretickém zakotvení velmi nápomocni autoři jako Taine a Hennequin, ovšem brzy se stali spíše jeho ideovými odpůrci. Nebál se je kritizovat a nebál se ani vytvářet nové prvky na nich nezávislé. Taina chápal jako progresivního pozitivistu, který se vedle podrobně rozpracované analýzy ubíral i směrem k syntetismu¹. U Hennequina ho nejvíce zaujala esthopsychologie, která chápala umělecké dílo jako znak a projev autora, národa či doby². Toto pojetí bylo zčásti i kritickým přehodnocením Taineho, který důvěřoval pouze kvantitativnímu hodnocení. Esthopsychologie spolu s estetikou také dávala velký prostor hodnocení sociologickému a psychologickému a umožňovala tak jejich ideální propojení v celistvou syntézu, což dokonale splňovalo Šaldovy požadavky na celostní hodnocení umění. V esthopsychologii také Šalda viděl možný kompromis ve filosofii dějin mezi kolektivismem (vliv na dějiny mají lidové masy zezdola) a individualismem

¹ S.291, F.X. Šalda: Hyppolite Taine, Kritické projevy 1, 1941.

² S.13, F.X. Šalda: Emile Hennequin, Kritické projevy 3, 1950.

(dějiny jsou vytvářeny velkými osobnostmi) a z toho plynoucí i kompromis mezi nahodilostí a determinismem.

Většina autorů moderny odsuzovala historický román stejně jako vše, co pokládala za projevy historismu. Takový byl ostatně i program moderny, umění mělo vzejít ze snahy o dosažení jednoty pomocí intuice a symbolismu, vše abstraktní, historické a žánrové zavrhovala. Jako předního autora české historické beletrie vyzdvihovali příslušníci moderny Aloise Jiráska. Byl pro ně ovšem pouze v pozici jednookého mezi slepými, přední řemeslník mezi řemeslníky. Jirásek byl přesně tím typem autora, kterého Šalda považoval za řemeslného spisovatele, nikoli však za opravdového umělce. Ve svých přehledech české literatury jeho jméno opakovaně opomíjel s odůvodněním, že Jiráskova tvorba se dá uchopit pouze prostřednictvím tématu, kterým se zabývá, nikoliv z hlediska tvůrčí metody, jež je u něj bezvýznamná. Podobnou kritiku pozorujeme u všech autorů moderny, nicméně v nikom Jirásek nenašel tak strohého a neúprosného kritika jako v F. X. Šaldovi.

Právě na jeho kritikách Aloise Jiráska dobře vidíme, jak si Šalda historický román představoval. V jeho očích měl být spojením dvou důležitých principů, jedním byl cit básníka, druhým rozum historika. Pouze jejich dokonalá jednota, ve které není žádný z oněch dvou principů na úkor druhého, může být nazvána kvalitní historickou beletrií. V první kapitole představující osobnost F. X. Šaldy jsem již zmínil, že své protivníky Šalda často kritizoval právě z pohledu absence či nedostatečného naplnění některého z obou principů. Mnohdy podrobil kritice nejen přístup samotného autora, ale obecný přístup celé skupiny spisovatelů. Týkalo se to například spisovatelů prózy inspirované historickým romantickým realismem walter-scottovského typu, i když její poslední fáze.

Jirásek byl pro Šaldu autorem minulosti, typickým autorem doby ještě obrozenecké, kdy největším zájmem v české literatuře bylo oficiální umění s tendencí národně uvědomovací a buditelskou. Jiráskovy historické romány Šalda považoval pouze za ilustrované dějiny národa, vytýkal mu především nedostatek psychologického smyslu, vnějškové vidění, neosobnost, a to u všech jeho děl včetně nehistorických. Příkladem takového nehistorického díla, jež se stalo předmětem jeho kritiky, je drama *Otec*. Šalda v něm viděl naturalistický romantismus, absenci jakékoliv psychologické hloubky postav a neodvratný determinismus. To vše bylo v rozporu s Šaldovým nazíráním na život.

Jiráskův realismus tedy viděl jako nepsychologický, vnějškově popisný obraz, ve kterém jsou duše lidí v celé své složitosti vyjádřeny šablonovitě, až do podoby tradičních literárních figur spíše než opravdových uvěřitelných lidí, kteří v minulosti žili a prožívali své emoce. Rovněž kritizoval, že v mnoha místech se proklamovaná objektivnost stává spíše indiferentností mezi érami a náboženstvími. Celkově pak Jiráskova tvorba působí na odbornou veřejnost jako chladná a odtaziťá. Právě v ní viděl výrazný rozpor mezi tématem a osobností autora. Tam, kde očekával vzrušení, bolest, prudkou touhu po životě a další emoce, nacházel pouze jejich vnějškový popis. Šaldovi nevalil ani tolik samotný popis či obraz jako to, že se podle něj v Jiráskově tvorbě nenacházela původní tvůrčí individualita. Samotná postava autora nic podobného nezažila, ale hlavně podle Šaldy ani nebyla schopná tak silné emoce prožít, proto je také nedokázala zprostředkovat čtenářům jinak než jejich vnějškovým popisem. Jirásek byl v nacházení pramenů pro svůj popis děje velmi pečlivý, jeho tvorba není bouřlivě pohnutá, soustředí se spíš na pomalé a klidné vyprávění. Šalda ho však považoval za autora bez kritické duše, příliš z pohodlného pro dosažení opravdové umělecké a básnické velikosti, za autora, jenž svým uměním nedokázal svým postavám vdechnout život. Byl přesvědčen, že Jirásek je jedním z posledních tradičních autorů spjatých se službou umění a vědy politickým a sociálním zájmem, jeho dílo se v jeho očích stalo spíše symbolem této tradiční generace, která svými díly o minulosti posilovala politický boj za nezávislost v přítomnosti a realitě dnešního státu.

Sám Jirásek požadavky Šaldy a vůbec celé moderny nechápal. Byl přesvědčen, že sebelepší historická beletrie, s jakýmkoliv reformními změnami, nedokáže modernistické kritiky uspokojit. Jeho dílo se však objektivně určitým způsobem v čase vyvíjelo. V 70. letech skutečně vycházel z tradiční romantické kompozice a stylu narace. V následujících letech však už svá díla obohacoval o nové prvky, vytvářel celé epické a panoramatické románové cykly založené na přiblížení historického obrazu tehdejší doby. Sám sebe vnímal jako spisovatele umělecky tvůrčího a přitom historicky přesného, jeho oponenti mu však tyto vlastnosti upírali, modernisté minimálně první z nich. Jirásek nebyl jediný, kdo kritiku vnímal jako neoprávněnou, i mnozí jeho kolegové a literární historici zařadili modernu mezi směry, které historická próza nemohla uspokojit. Ačkoliv víme, že Šalda i mnozí jiní modernisté vnímali svůj směr jako nedostatečně definovaný a příliš abstraktní, lidé mimo něj jej definovali celkem jednoduše a to negativním vymezením. Vymezením nechuti moderny k tradičním směrům jako byl romantismus a realismus, a tím i nechuti k tomu, co se považovalo

za historický román. Ne kvůli konkrétnímu stylu a nedostatkům, které Šalda a ostatní modernisté kritizovali, ale kvůli ahistorismu moderny jako takové. Ahistorismu, který vyšel právě z odporu vůči dominujícímu a oblíbenému historismu pocházejícímu z tradice a oficiálnosti. Ahistorismu nesmlouvavému, vlastnímu radikální generaci, jež si historického myšlení nevážila a atakovala všechny jeho projevy. Sílily názory, že Šalda a jeho kolegové vůbec nechtějí historickou beletrii něčím vylepšit nebo rozvinout, ale že chtějí pouze vyzdvihnout jiné literární směry, že jim vadí historická témata jako taková, nikoliv jen jejich pojetí. Toto vcelku pochopitelné nedorozumění vedlo u tradičních spisovatelů historické prózy ke dvěma projevům. První z nich spočíval ve snaze se vůči historickému románu nějak vymezit, mnozí autoři pak svá díla doplňovali různými podtituly jako je obrázek, obraz či črta. Druzí se naopak rozhodli svůj žánr proti Šaldovi a jeho následovníkům bránit. Například Jirásek tak učinil prostřednictvím románové postavy Jana Hodovala v románu *Na ostrově* (1889). Zde Hodovalovými ústy horuje pro historickou beletrii vyzdvihováním jejího národního a agitačního významu a tím ospravedlňuje její existenci a význam v české literatuře. Krom toho i Jirásek horlivě podporoval autory, kteří čerpali z historické látky. Takováto obrana samozřejmě Šaldu ani ostatní modernistické autory vyzdvihující jiné estetické hodnoty uspokojit nemohla, tradiční čtenáře však přesvědčila. Jiráskova tvorba stejně jako historická tvorba obecně tak zůstávaly nejpopulárnějším žánrem české literatury.

Šalda nikdy nepatřil k těm, pro které by smrt autora znamenala menší kritičnost k jeho dílům. To se projevilo i v několika jeho návratech k Jiráskově tvorbě v období zápisníků. Ihned po Jiráskově smrti roku 1930 se ve stati *Alois Jirásek čili mythos a skutečnost*³ zaobírá úvahami, jaký opravdový přínos pro českou literaturu Alois Jirásek měl. Již na začátku statě kritizuje ty, kteří se z úcty k mrtvému nebo ze strachu z veřejného pohoršení vzdali kritického hodnocení Jiráskových děl. Popisuje Jiráskův literární vývoj, vidí v něm i světlé nekonvenční okamžiky jako je lokální tematizace některých z historických děl, snaha o přiblížení tehdejšího života a celkový posun od ještě tradičnějších autorů jako byl Beneš-Třebízský. Obdivuje jeho řemeslnost a dokonalé nastudování historického tématu. Příčiny Jiráskovy velké popularity mezi laickou veřejností vidí v jeho apelu na národní hrdost a vlastenectví, ale i v jeho výkladu dějin z pohledu liberalismu: jako boj proti tyranii. Jirásek byl podle Šaldy jedním z prvních autorů, kteří se snažili o sociální pohled na historická dění; v jeho dílech

³ s. 243, ŠZ II.

získává své místo ve vytváření ducha národa i široký proud obyčejných lidí, dosud v historické beletrii i historiografii opomíjený. Tradičně ho ovšem kritizuje za absenci vnitřního života postav a nedostatečné vykreslení jejich duše. Na podporu svých názorů využívá i hodnocení zahraničních kritiků. Mnohem více si váží literátů, kteří zdaleka nedosáhly Jiráskovy popularity a předpokládá, že Jiráskova tvorba bude v příštích letech ustupovat do pozadí a posléze se stane pouze ukázkou českého literárního řemeslnictví v prvních desetiletích 20.století. Jeho dílo podle Šaldy nemá šanci oslovit následující generace a zůstane jen jakousi vybledlou připomínkou zastaralého netvůrčího stylu. Tento předpoklad se dnes ukazuje jako lichý, Jiráskovo dílo je na rozdíl od tvorby mnoha Šaldových vzorů stále živoucí a pro čtenáře atraktivní, pouze literární kritika už všeobecně sdílí Šaldův názor.

I někteří Šaldovi přátelé si od něj za obhajobu Jiráska vysloužili kritiku, například v Šaldově zápisníku jeho blízký přítel, socialistický historik Zdeněk Nejedlý⁴. Nejedlý viděl Jiráskovu velikost a důkaz jeho umělecké životnosti mimo jiné i v tom, že některé jeho postavy, například Kozina, se staly typem hrdiny českého historického románu. S tím ovšem Šalda nesouhlasil, pro něj byly oním novým typem zcela jiné postavy. V jeho očích velké literární typy nejsou pouze zvnějšku a šablonovitě popsané postavy z tehdejších kronik, byť ztvárněné sebelépe, ale jak ukázal na několika příkladech, jsou dány především povahou a duší. Jiráskovy postavy jsou podle Šaldy oblíbené a známé zejména díky využití všeho potenciálu z popularizace vzpomínek na národní obrození, ke kterému se především širší lidové kruhy čtenářstva stále vrací. Byl přesvědčen, že pro ty, kteří se chtějí s tvorbou seznámit po tvůrčí a básnické stránce, kteří nechtějí setrvávat v uzavřené minulosti, ale touží se ocitnout v otevřené přítomnosti i těžko předvídatelné budoucnosti, je Jiráskova tvorba už dávno vyčpělá. Šalda viděl jisté společné rysy i mezi Jiráskovou tvorbou a Palackého historickou prací. I v ní totiž převyšuje nikoliv tvůrčí či básnická stránka, ale stránka strohá, vědecká. To ovšem bylo u Palackého záměrem; nevydával historickou beletrii, jeho dílem byly rozsáhlé České dějiny. Přestože se však jedná o dílo určené pro vědecké účely, lze v něm, pomineme-li odlišný vkus doby a jeho přílišnou délku, vidět mnoho znaků, které by ho opravňovaly nazvat uměleckým.

O něco lépe než Jiráska Šalda hodnotil dalšího realistického autora, Zikmunda Wintera. Jeho tvorbu pokládal za básnický lepší, převážně však jen proto, že jeho

⁴ s.231, Zdeněk Nejedlý o Aloisovi Jiráskovi, ŠZ 6.

vymodelované figury jsou spíše lidé historicky anonymní a lidoví. Podobně jako Aloise Jiráska zkritizoval i Josefa Brauna⁵ a jeho román *Mezi vyhnanci*, vydaném v roce Braunovy smrti, v roce 1891. Braun patřil mezi velké obdivovatele Václava Beneše Třebízského a jako oficiální autor si získal všeobecnou podporu od předních představitelů tehdejší české literatury. Jeho smrt toto uznání ještě umocnila, ovšem stejně jako v případě Jiráska pocítil i v jeho případě tehdy mladý a méně známý Šalda potřebu dobrého kritika přílišný obdiv nad Braunovou tvorbou utnout. To udělal zcela nekompromisně a bez skrupulí, čímž si už tehdy získal odpor širší literární společnosti. Kritizoval především vlastenecké snažení o pohled do minulosti a nepsychologizaci postav. Autoři v té době nedokázali Šaldovu kritiku správně zhodnotit, byli přesvědčeni, že Šalda je pouze na okraji kritiky, nepochopili, že je ve vztahu k danému tématu zakladatelem nového kritického přístupu. Příští desetiletí je z tohoto omylu vyvedla, neboť kritici nových generací na Šaldu navázali, podpořili ho i zpětně a kritizovali stejné autory a podobně jako on. Šaldovy rané kritiky se staly standardem kritiky historické beletrie vůbec. Šalda nekritizoval historickou tematizaci, ale šablonovitost. Kritizoval skutečnost, že postavy tehdejších literárně historických děl nebyly národně a nábožensky ukončené, postrádal u nich určitý proces vývoje identit. Z pohledu dnešní historiografie vlastně žádal cosi blízkého dějinám mentalit; postavy měly jednat nikoliv podle žánrových klišé ale tak, jak by jednali v dané situaci tehdejší lidé, neznalí děl dnešních velkých umělců a badatelů. Historický román o revoluci měl ukázat psychologický vývoj postav od loajality k establishmentu až k revoluci, román z období národní uvědomování a formování zase vnitřní vývoj postav k přijetí nové národní identity. Nebyl zde kladen důraz na historickou látku, ale na zpracování historických idejí tak, aby nebyly poplatné současným politickým a historickým ideologiím. Velké uznání si u Šaldy získal méně populární Holeček se svou dlouholetou epopejí *Naši*. Román o životě konzervativních sedláků připoutaných navždy k jihočeské půdě není realismem jevovým jako v minulých případech. Naopak v něm Šalda oceňuje epickou volnost a ideový základ, jevy román pouze dotvářejí. Další tvorba Šaldových kolegů z moderny názorně upřesnila, co jim vlastně na tradičních spisovatelích historické beletrie vadí, prokázala, že modernisticky lze pojmout i historické téma, a to aniž by došlo ke ztrátě vědeckosti. Všeobecnou popularitu Jiráska a dalších tradičních autorů to ovšem nijak výrazně neovlivnilo a dokonce se ani příliš nerozšířil zájem o tvorbu

⁵ S.55, F.X. Šalda: Josef Braun-Mezi vyhnanci, Kritické projevy 1, 1949.

prvních modernistů. Jejich díla získala ohlas především u umělecké elity, v řadách širší čtenářské obce již podstatně méně.

3. Funkce paměti a tradice

Šalda sám sebe za filosofa nepokládal a také, alespoň ne na první pohled, v jeho tvorbě filosofická terminologie či ambice nejsou patrné. Záběr jeho zájmů byl široký, téměř žádné téma pro něj nebylo nehodné úvah a podrobení kritické analýze. Při ní se pak střetával s úzce profilovanými odborníky a publicisty, kteří nedokázali přesáhnout svá pole působnosti a pochopit Šaldu v celé jeho komplexnosti a myšlenkové složitosti. Šalda se distancoval od pozitivistického pohledu na umění jako na pouhý odraz doby a vnějších vlivů, jenž například propagoval Taine. Naopak kladl důraz na jeho hodnototvorný přínos - na jedinečnost a neopakovatelnost. Ve své tvorbě často užíval termíny jako je umění, paměť, tradice, čas či řád. My ovšem tyto termíny v běžném každodenním životě vnímáme jinak, než jak je vnímal on,; díky znalosti jednotlivých autorů a širokému rozhledu se dobře orientoval v teoretických východiscích a snažil se je české společnosti zprostředkovat. Šaldovy názory byly nepřetržitě ovlivňovány a formovány velkými evropskými národními literaturami a jejími osobnostmi, nejvíce literaturou francouzskou. Jeho nahlížení na problém se tak v průběhu života měnilo, vyvíjelo se však určitým směrem. Tím, co hledal a co mu imponovalo, byl individuální heroismus a metafysický, transcendentální kolektivismus, snaha postavit se ve jménu celostního poznání většinové konvenci. Inspirován takovými autory jako byl Nietzsche či Dostojevskij, kteří se na první pohled radikálně rozešli se společností a přitom usilovali o její obnovu a kladli důraz na život samotný, se snažil prosadit myšlenku, že staré má především sloužit novému. Takových výjimečných lidí bylo v české společnosti málo. Důvodem, proč se Šalda neustále střetával s neporozuměním, zjednodušením a obviňováním z rozporu ve svých tezích, nebyl jen jeho vlastní, leckdy složitý, názorový vývoj, ale i sama česká společnost, ve značné míře zahleděná sama do sebe a neschopná přijmout nové myšlenky. Mnozí jeho současníci, i ti kteří tehdy zcela jistě nepatřili k neodborné veřejnosti, nedokázali Šaldově filosofii, významu a hloubce jeho myšlenek porozumět. Svým způsobem chápání jednotlivých pojmů, ať už v duchu jakéhokoliv názvosloví, spjatém s tehdejší realitou a v ní rozšířeném, totiž viděli v Šaldových statích velké rozpory. Jak může být minulost součástí přítomnosti? Jak může tradice a řád podporovat tvůrčí myšlenky? I to bylo příčinou, proč se Šalda ve svých statích a člancích musel k těmto pojmům neustále vracet, vysvětlovat je a rozvíjet.

Umění člověka a sám život jsou v Šaldově filosofii pojmy od sebe neoddělitelné. Umění je součástí života a dává člověku možnost tento život reflektovat jako tvůrčí proces a posílit tak víru v něj. Je tedy součástí i obrazem života. Život je jeho kritériem. Umění jako formální abstraktismus odmítá. V reflexi života pomocí umění Šalda vidí pro člověka šanci život objektivizovat a přiblížit se tak něčemu, co je nadčasové a neměnné. Tato snaha a potřeba je vlastní každému člověku, který usiluje o pochopení a realizaci vyšších hodnot, které by měly být podle Šaldy s životem a lidstvím spjaté. Cílem veškerého lidského snažení by měla být integrace a seberealizace člověka. S ohledem na míru naplnění tohoto požadavku pak Šalda hodnotil nejen jednotlivé autory, ale i celé národní literatury, hledal v nich jakýsi obecnější princip. V té francouzské spatřoval snahu o spojení umění s životem, v anglické a americké zase tendenci opačnou. Každé jeho zevšeobecnění však směřovalo k potřebě formulovat určitý závěr, nikoliv ke zkreslení skutečnosti. Tvrdě proto kritizoval kohokoliv, kdo se ve jménu svých zájmů snažil tvorbu homogenizovat a zkreslit tak, aby odpovídala jeho subjektivnímu hodnocení – přesně v duchu jeho důrazu na upřímnost a opravdovost umění (a tedy i kritiky), ne nepodobnou Nietzscheho v jeho *Nečasových úvahách*. S raným Nietzscheho spojoval i odpor vůči všemu odvozenému a nepůvodnímu, vůči pouhé popisnosti, „nimrání“ se v maličkostech a plané, bezobsažné rétorice. Jak už jsem však uvedl, Šalda měl své vlastní předsudky, se kterými se také musel sám vyrovnávat.

Víme, že bez paměti není běžný život dost dobře možný, ale nelze ji chápat jen takto úzce, ve smyslu reprodukce událostí v praktickém každodenním životě individuální osoby. Paměť by neměla být mechanickou, ale tvůrčí, tak aby pro člověka mohla být nástrojem umění a přirozeného usilování o skutečný život. Paměť v Šaldově pojetí souvisí s obrazotvorností, která však nemůže být chápána jako pouhá fantasijní konstrukce. Naopak Šaldova obrazotvornost umožňuje to pravé vidění, nezávislé na subjektivních tendencích. Poukazuje totiž na sice ne přímo viditelné, ale přesto nezbytné souvislosti, nutné k pochopení skutečnosti. Nestačí nám pouze vidět, co se stalo, ale i proč se to stalo a co by se stalo, nebo co by se mohlo stát, kdyby se to nestalo. Jen takové vidění je opravdu pravdivé, jen skutečnost, jím zprostředkovaná, je doopravdy skutečností. Podobně chápe Šalda i umění, a to nikoliv jako pouhou reprodukci jevové skutečnosti, ale především zobrazení toho, co skutečnosti chybí. Z tohoto důvodu, jak už jsem i zmínil, Šalda neuznával umělecké směry realismu a naturalismu, kterým tato „komplementární složka“ vize opravdové skutečnosti chybí. Pochopení této složky a její zohlednění umožňuje reflexi života, která, jak už jsem

uvedl, je nezbytnou podmínkou k jeho pochopení a k pochopení hodnot nezávislých na subjektivních dojmech. Teprve když tuto skutečnost člověk zcela pochopí, může svůj život směřovat k vysokým hodnotám v maximální míře. Požadavek tvořivé obrazotvornosti při procesu paměti klade důraz na přítomnost. Paměť je tak tvořivou složkou přítomnosti, slouží k uchopení a vlastně zpřítomnění minulosti. Tímto způsobem se i minulost stává životnou součástí našeho současného bytí. To pak ovšem vede k tomu, že vzpomínky a paměti vždy vypovídají více o osobě, která je vykreslila, než o předmětu, kterého se týká.

Klasickým případem takovéto životní paměti je Šaldovo časté téma tradice⁶. Tradice je kolektivistickou obdobou individuální zkušenosti, díky ní člověk nemusí stále začínat od začátku, poskytuje mu jistou „startovní pozici“, umožňuje nadosobní zakotvení jeho ducha v příslušnosti ke světu. Ztotožnění s ní jedince ochrání před tím, aby se stal bezprizorním ve společnosti a ve světě, a ulehčuje mu rozhodování v každé situaci, při každém jeho činu. Toto ztotožnění by však nemělo plynout z pohodlnosti, touhy po neměnné jistotě či setrvačnosti. Tradice v Šaldově pojetí není uzavřená reakční minulost, naopak se neustále vyvíjí a je revolučně obnovována. Klasické žalozpěvy konzervativců nad ztrátou tradic, vycházející ze změn ve společnosti, byly pro Šaldu spíše terčem posměchu a opovržení. Nikoliv reakce, nýbrž revoluce přináší opravdovou kulturu. Pravý revolucionář rozšiřuje starou tradici nebo zakládá novou. Člověk má hledat jedinečné. I když tradice představuje pevný bod, o který se můžeme při rozhodování opřít, to jestli tak skutečně učiníme, je teprve naším bytostným rozhodnutím. Bytostným proto, že se s tradicí musíme ztotožnit. Tradice si žádá naprostou vyhraněnost člověka, člověk se s ní ztotožní a to mu pak pomáhá k vnitřnímu sjednocení. Šalda nechápal neupřímnou snahu o indiferenci a kompromisy, byl přesvědčen, že člověk má pevně stát za svým bytostným přesvědčením. „*Je to metoda intelektu, jak se zmocnit tvořivého chaosu podvědomí a jak jej osvobodit*“⁷. Pokud se pokusíme následovat tradici bez vnitřního přesvědčení, ztrácí jakákoliv tradice pro skutečné tvořivé chápání skutečnosti ve spojení minulosti a přítomnosti smysl. Tradice se stává neživotným, prázdným gestem. I odtud pochází Šaldova nechuť ke konvenčnímu, k tomu, co se již stihlo zprofanovat a znormalizovat. Zaznamenává však, že někteří se sice upřímně snaží jít svou cestou, ale nejsou dost silní na to, aby ji

⁶ S. 101, F.X. Šalda: Slůvko o pravém klasicismu a S.113, F.X. Šalda: O tradici in *Kritické projevy* 12, 1959; s.89, F. X. Šalda: Tradice třeba in *Kritické projevy* 10, 1957.

⁷ S.2, ŠZ 1.

dokázali uskutečnit a tradici doopravdy přijmout. Jejich snaha pak vede k nihilismu, anarchismu a chaosu. Pro Šaldu je skutečné jen to, co je jedinečné, jen to může vést k opravdové vnitřní integritě člověka. Smyslem tradice je poskytnout zmíněnou volbu a v souladu s ní umožnit lidské zakotvení. Volba, která člověka nutí k polaritě a výběru jeho místa, ho vede k jasnému a pevnému tvaru jeho osobnosti. Z toho tedy vyplývá, že tradice nesmí být pouze jedna. Šalda se domníval, že musí být alespoň dvě, které jsou navzájem neslučitelné⁸. Tradice je pro něj tvůrčím spojením minulosti a přítomnosti, a proto mezi minulostí a přítomností, ani mezi tvorbou a tradicí není v Šaldově pojetí rozporu, nejedná se o dva protichůdné póly, které by se navzájem vylučovaly.

Tím, co je pro Šaldu nejdůležitější, je život. Od něj se odvíjí vše podstatné. Život nemůže být bez tvůrčí přítomnosti a svobody, vše, co této tvůrčí přítomnosti a svobodě brání, je neživotné, ukončené a prázdné. Tradice tedy jako životní paměť vyžaduje velikou odvahu a sebedůvěru, protože se v čase vyvíjí a vede k neustálým změnám a revizím. Samotný čas má mnoho podob, kterých si byl Šalda vědom. Ovšem tím, co Šalda na každém předmětu hledá a vyzdvihuje, je jeho význam a důležitost pro vyšší principy. Proto z mnoha podob času využívaných v běžném životě a teorii klade důraz na čas jako vyšší princip, kterým je hybnost, čas je zde opakem všeho strnulého a uzavřeného. Je nejsilnějším přítelem života a svobody, naopak nepřítelem všeho neživotného a neměnného. Ani věčnost nemůže být strnulým abstraktním pojmem, ale musí procházet pohyblivým, dynamickým časem a pokud jí lze nějakým způsobem dosáhnout, je to tvorbou. Člověk se má na času tvořivě podílet a spoluvytvářet ho. To mu umožní svobodné rozhodnutí, pokud je ovšem schopen času porozumět a vnímat ho správně. Právě čas dává životu potřebný tvůrčí rozměr a smysl, jak bude čas smysluplný, záleží jen na jeho pochopení, rozhodnutí člověka a jeho aktivitě.

K Šaldově netypickému pojetí dějinnosti se vyjádřil i jeden z našich nejvýznamnějších filosofů 20. století Jan Patočka. Své úvahy o Šaldově zvláštním vztahu k dějinám nastínil v krátké stati *Šalda mezi včerejškem a dneškem* v roce 1947⁹. Patočka Šaldu popisuje jako velmi silného ve vášnivě kritickém myšlení, vidí v něm a oceňuje životní naléhavost a myšlenkovou inspiraci. Zaznamenává, že Šaldu přivádí do minulosti víra v absolutní duchovní princip, který je zdrojem jeho inspirace i veškeré naléhavosti ve vztahu k přítomnosti. To činí Šaldu jedinečným – jeho víra ve svrchovaného ducha ho neodvádí od života a touhy, nedělá z něj pasivní figuru

⁸ S. 270, F.X.Šalda: Trojí generace in Kritické projevy 12, 1959.

⁹ S.132, Umění a čas I, 2004.

v času a prostoru, naopak mu umožňuje plně prožívat přítomnost a vnímat budoucnost. Z tohoto důvodu pro Šaldu umění nebylo pouze lidskou činností a nebylo ani činností, která by nevzešla ze samé podstaty člověka. Bylo pro něj vrcholným postojem, prostředkem k ovlivňování lidského života v přítomnosti i možností nahlédnout do budoucnosti. Vlastní duch tedy Šaldu obracel do minulosti a zároveň ho tlačil do současnosti. V jeho spisech je zřetelná naléhavá touha tento rozpor mezi minulostí a přítomností silou vlastní vůle překonat, setrvat v současném vnímání obého i přes všechno utrpení, které toto přesvědčení přináší. To vyžadovalo velkou odvahu, ne zcela nepodobnou známému Platónovu mýtu o jeskyni.

Duchovních principů, se kterými se Šalda potýkal, bylo mnoho. Většina nebyla konzervativní, často to byly faktory výbušné a bytostní. Hlavním z těchto principů byl revoluční socialismus, vedený touhou zbourat zažitě liberální a kapitalistické stereotypy, vedoucí podle něj pouze k úpadku a chaosu. Velmi ho ovlivnil i jiný velký filosof, zmítaný pochybností a zároveň vůlí prohlédnout a neukončit myšlenkový proces bez absolutní jistoty, Friedrich Nietzsche a spolu s ním literární velikán, který dokázal tyto pocity svým románem zprostředkovat, Fjodor Michajlovič Dostojevskij. I pro toto vnitřní snažení si Šalda velmi cenil psychologie, včetně klasických zjednodušovatelů lidské duše jako byl Sigmund Freud nebo Carl Gustav Jung.

Neustálé promýšlení a kritické posuzování takovýchto podnětů muselo podle Patočky vést k velkému vnitřnímu rozporu, pramenícímu ze skutečnosti, že všechny tyto myšlenkové koncepce a inspirace se dostanou do střetu s faktem, že samotný člověk je závislým a konečným. Jakákoliv snaha o nekonečnost skrze individuálního člověka je potom odsouzena k neúspěchu a člověk tak zůstává neustále žíznící po poznání. Nejedná se zde o poznání vnitřní, spíše o to, že navzdory skutečnosti, že je dobře patrné, co je na světě špatné a přízemní, nelze ani po odstranění těchto nedostatků individuálně dosáhnout ničeho, co by bylo výrazně lepší. Šalda však toto své hluboké vnitřní přesvědčení a touhu nenese za těmito duchy do oblak, ale zabývá se ve svých dílech i věcmi hmotnými a přízemními. A právě v nich hledá určitý vyšší princip, který by jeho ducha pozvedl opět více k nekonečnu. Neustálá snaha dosáhnout naplnění svých potřeb se setkává s neustálou, jasnou reflexí a vědomím směřování ke konečnému, leč nedosažitelnému cíli. Je zřejmé, že tato cesta nemá konce, ovšem jakmile člověk změní směr a začne se snažit o dosažení cíle, který u této cesty pouze leží, hrozí, že se pro něj stane cílem konečným a svou cestu za nekonečnem už dál nenaplní. Šaldova touha po nedosažitelném je tak cestou a způsobem, nikoliv jasným

cílem a přesnou účelností. Uvědomuje si potřebu řádu a kázně, ovšem jako organizační princip životné plodnosti, nikoliv jako mrtvolnou neměnnost. Šalda chápe řád jako důvěru v tuto cestu, důvěru ve tvorbu a tedy i život. Takto je řád vlastně odkazem jeho životního snažení.

4. Šalda a historická věda

Zájmy Františka Xavera Šaldy se dotýkaly mnoha oborů, jedním z nich bylo i dějepisectví. Velkou pozornost věnoval otázce relevance historických faktů, účastnil se i sporu o smysl českých dějin. Smysl historie posuzoval z pohledu jemu nejbližšího, z pohledu literárního kritika. Konkrétní historické metodologie se jeho zájem dotýkal pouze lehce, spíše hledal v dějinách to, co nacházel v literatuře. Z toho důvodu jeho účast ve sporu o smysl českých dějin nelze oddělit od jeho kritiky historické beletrie. Byl přesvědčen, že znalosti filosofie dějin nutně nedělají člověka dobrým historikem, ale umožňují mu hlubší pohled do problematiky historiografie. A tento pohled, na rozdíl od mnohých historiků a publicistů účastnících se diskuse, Šalda i doopravdy hledal. Distancoval se od jednoho ze zakladatelů moderní historie, Leopolda von Rankeho, který jako první přišel s přísnou metodologií, která však vedla ke zjednodušujícímu pohledu na historii jako na prosté zaznamenávání, „jak tomu bylo“. Byl si vědom skutečnosti, že historie je společenskou vědou, vědou, která má-li mít smysl, musí mít jiné metodologické požadavky než vědy přírodní. Tehdejší označení společenských věd, „duchověd“, je dobrým vyjádřením toho, co Šalda od historie požadoval. Dobrému historikovi podle Šaldy nesmí stačit pouhé zaznamenávání jevů, musí být ochoten a schopen zaznamenat i ducha, tedy myšlenkové koncepty, které historická období a jejich aktéři vytvářeli. Teprve pak má historie pro současnost význam.

Problémy historické vědy se Šalda v průběhu svého života zabýval několikrát a vždy se snažil do ní vnést tytéž požadavky, které kladl po celý svůj život i na ostatní obory. Jeho pohled na historiografii vycházel z přesvědčení, že stejně jako lidé, jsou jedinečné i historické epochy, že historismus a jedinečnost musí být v souladu, aby byly dějiny pro současnost srozumitelné a zároveň aby historickou skutečnost nezkreslovaly. Objektem zkoumání historické vědy je především člověk a ten ji také svými činy tvoří. Důležité je tedy nejen reprodukovat politická rozhodnutí, ale i poskytnout informace o tom, jak lidé v určité době události vnímali, či v jakém prostředí žili. Stejně jako v pamětech a životopisech je v každé opravdové historické práci nutno vidět autora, který má toto tolik potřebné zprostředkování dané doby a lidských činů srozumitelně poskytnout současníkům. Pro historické práce platí stejná kritéria jako pro umělecké směry. Autor, pocházející z jiného prostředí než lidé, o kterých píše, by se měl snažit pochopit a vysvětlit jejich pohled na onu část historie, jež byla jejich současností, a zároveň by měl být schopen interpretovat důsledky jejich tehdejších činů z pohledu

dnešního člověka. U historiků jako Josef Pekař Šalda oceňoval estetičnost, tedy to, že Pekař dokázal překročit empirická paradigmatata deliterarizované historiografie a zároveň nenavázal na konformitu historického románu. Kvalitní historik však nemůže být pouze pečlivým a inteligentním sběratelem zdrojů, ale musí se, chce-li dospět k opravdovému poznání, celou svou bytostí spojit s látkou, o které píše. Teprve takové dílo pak může čtenář, se svými vlastními čtenářskými a životními zkušenostmi, uchopit. Jakým mu bude přínosem, záleží tedy jak na jeho autorovi, tak i na čtenáři samotném.

K otázkám české historiografie se Šalda vyjadřoval poměrně často, a to i v rámci sporu o smysl českých dějin. Mimo jiné se zúčastnil přednáškového cyklu O smyslu českých dějin, který organizoval Masarykův lidovýchovný ústav na podzim roku 1928. Vedle Šaldy se v něm angažovaly i takové osobnosti jako byl Emanuel Rádl, Zdeněk Nejedlý, Josef Pekař či Jan Slavík. Texty Šaldy, Pekaře¹⁰ a Rádla¹¹ již byly publikovány, text Nejedlého přednášky bych byl rád publikoval v rámci své bakalářské práce. Pátral jsem v Nejedlého pozůstalosti, avšak v Archivu Akademie ČR jsem našel pouze pozvánku na jeho přednášku a poděkování za ni. Obojí se vztahovalo k datu 29. října 1928. Snažil jsem se vyhledat v tehdejších Lidových novinách a Přítomnosti zmínky o této přednášce nebo ohlasy na ni, bohužel marně. Příčinou mého neúspěchu byla pravděpodobně skutečnost, že přednáška se uskutečnila pouhý den po desetiletém výročí vzniku samostatné Československé republiky a této události věnoval tisk (například Lidové noviny) primární pozornost.

Nejedlý byl známý tím, že často přednášel spatra a pokud jeho přednášku nezaznamenal někdo jiný, je dost pravděpodobné, že se opravdu nedochovala. Nejedlý byl Šaldův blízký přítel, ačkoli vinou rozdílných názorů vztah mezi nimi nebyl ideální. Jeho historickou metodu Šalda příliš nekritizoval, oceňoval, že vedle objektivismu se Nejedlý snaží i o kolektivistickou metodu. Přednášky Pekaře a Slavíka v rámci Cyklu víceméně pokračovaly ve vzájemném sporu z předcházejících let o postavení a významu husitství. Právě husitství bylo klíčovým tématem i příčinou skutečnosti, že se tento spor obecně rozvíjel do dalších abstraktnějších i konkrétnějších rovin. K Šaldovým poznámkám ani Pekař ani Slavík ve svých přednáškách nezaujali žádný postoj, převážně reagovali jen jeden na druhého. Vztah k oběma měl Šalda korektní a jak ještě zmíním později, Pekaře si vážil jako našeho nejzdatnějšího historika, opět to ale bylo spíše prvenství jednookého krále mezi slepými. Teoreticky by mu mohl být

¹⁰ M.Havelka: Spor o smysl českých dějin.

¹¹ E.Rádl: Národnost jako vědecký problém, Praha 1929.

nejbližší Emanuel Rádl, který rovněž ve své přednášce tvrdě zaútočil na pozitivistickou podobu historie a zajímal se spíš o principy, v jeho případě v těsném spojení s individuální etikou. Oba však stáli jen vedle sebe a mýjeli se. Rádla můžeme zařadit mezi autory jako byl K.Čapek nebo T. G. Masaryk, kterým Šalda nerozuměl a oni nerozuměli jemu. Dobře je to patrné na starší Rádlově knize *Šaldova filosofie* (1918), ve které popisuje jednotlivé Šaldovy principy a kritéria a ukazuje na nich Šaldovu omezenost.

Bylo by na místě alespoň ve zkratce vysvětlit, v čem vlastně Spor o smysl českých dějin spočíval. Jednalo se o polemiku, ve které se střetávalo mnoho českých osobností veřejného života z různých oborů. Jeho počátky lze zaznamenat už v roce 1895, spor pak pokračoval v několika vlnách převážně v první třetině dvacátého století a rozšířil se do mnoha oblastí. Se změnami, kterými česká společnost procházela, se objevovaly nové argumenty a nové pohledy na problematiku, zároveň však byl častý i návrat k argumentům, jež stály na počátku. Přesto lze pozorovat jistý vývoj; polemika měla svůj směr a fáze.

Po ukončení, nebo alespoň vyhasnutí, sporu o pravost rukopisů Královéhradeckého a Zelenohorského vyvstaly otázky, zda má český národ nějaké vyšší opodstatnění, zda má na co navazovat a z čeho vycházet. Ty pak vedly ke snaze o revizi a znovuhledání české identity. Politické elity nadále hledaly podporu svých národních argumentů v minulosti, právo na národ mělo být podepřeno s pomocí historiků historickými argumenty. Po zavržení rukopisů se zformovala opozice, která viděla v počínání, které vedlo k jejich vzniku, nebezpečí a snažila se zabránit dalším pokusům uvést do života nové mýty. Kritizovala degradaci politické scény i současné společnosti, libující si v prázdné melancholii a provolávání historických hesel. Upozorňovala i na diskontinuitu českého národa a rozpornost vnímání jeho historických vrcholů v závislosti na náboženství a politickém přesvědčení. Dokonce se objevily i polemické otázky, zda by česká společnost neměla být spíše součástí německé či ruské kultury. Jako první formuloval tyto obavy ve své polemice *Naše dvě otázky* mladý Hubert Gordon Schauer. Tomáš Garrigue Masaryk pak ve své knize *Česká otázka* navrhl případnou odpověď. Otázku smyslu českého národa zde umístil do evropského kontextu a vyslovil přesvědčení, že národní snažení českého národa má oporu v idejích humanity. Stejně jako Palacký vyzdvihoval dobu husitskou, vzešlou ze statečného a mravně silného činu Jana Husa a jeho smrti, oceňoval mravní ideály reformace a v návaznosti i snahy o pozdvižení národa v čase národního obrození. Tam, kde se jiní snažili hledat

fakta, Masaryk nabídl morální přesvědčení, snahu nalézt věcnou podstatu a souvislosti. Tento náhled na historii shledal středoškolský profesor, historik a překladatel Jindřich Vančura přínosným i pro samotnou historickou vědu. Tím ovšem popudil zastávce přísně empirického poznávání skutečnosti.

A tak se do sporu politiků a filosofů zapojili i historici a následně i ostatní vědci a představitelé publicistiky. Goll a jeho škola reprezentovaná jmény jako byl Pekař, Krofta aj. razantně odmítali myšlenku, že by věda jakýmkoliv způsobem měla sloužit k legitimizaci národního úsilí a zdůrazňovali jedinou a podstatnou úlohu vědy, spočívající v analýze faktů. Odmítali tak i Palackého dějiny a jeho pohled na českou historii jako na historii silně ovlivněnou střetáváním české demokratičnosti a svobodomyšlnosti s německým autoritářstvím. Vycházeli přitom z východisek německé historiografie a jejího vnitřního sporu mezi konzervativci představovanými Georgem von Bellowem nebo Felixem Rachfahlem a novopozitivisty jako byl například Karl Lamprecht. Závěrem tohoto německého historiografického sporu bylo odmítnutí sociologického výkladu. Naopak Šalda a mnozí další publicisté zdůrazňovali omezenost a nesmyslnost takto přísně empiricky pojeté vědy. Protiváhou konzervativní teoretizaci historie byla snaha o porozumění a spojení historie se sociologií. Masaryk dokonce viděl její spojení se sociologií jako nezbytné pro její vědeckost. Proti zesvětštění a teoretizaci historie se postavili i filosoficky či nábožensky orientovaní autoři jako byl Emanuel Rádl či Konstantin Miklík, kteří v tomto procesu viděli jeden z projevů úpadku současné společnosti. Ne všichni historici byli s Gollovou školou zajedno. Velice živě spolu polemizovali Slavík s Pekařem, později se zase Zdeněk Nejedlý, bývalý žák Gollovy školy, pokusil o syntézu a přiznával určitý kredit oběma nazíráním na české dějiny, jak historizujícímu tak filosofickému. Tím, co ho na pojetí nadnárodních a nadosobních principů upoutalo, byla snaha spojená s jeho politickým přesvědčením, že je potřeba přivést do historiografie koncept sociální spravedlnosti. Dá se však říci, že se, stejně jako v Německu, prosadil koncept historismu.

Jenže světová válka a rozpad Rakouska Uherska daly Masarykově straně nové argumenty a dokonce i Palackého koncepcí byla mnohými rehabilitována. Došlo zde k jistému smíření, mnozí dřívější odpůrci uznali význam Masarykovy koncepcí, i když ne kvůli její vědeckosti (F.M.Bartoš, Jiří Jareš). Tuto snahu spojit oba koncepty a zároveň tím i poněkud oddělit Masarykovu koncepcí od vědy zcela zavrhl Emanuel Rádl. Zopakoval své myšlenky o limitech současného vědeckého poznání a zdůraznil potřebnost etického rozměru dějin. Celkově se však již těžiště sporu přesunulo

především do sporu o metody historické vědy. Mimo tento přísně teoretický rámec zasáhl do sporu Josef Ludvík Fischer, kterého spor zajímal především z hlediska národní mentality. Hlavní význam dějin viděl v tom, že mohou pomoci národní mentalitě správně porozumět, a to ve jménu budoucnosti.

V té fázi sporu, ze které je Šaldova přednáška z Cyklu o smyslu českých dějin, se již polemiky přesunuly z oblasti samotné legitimizace a smyslu existence českého národa podstatně více do metodologicko-teoretické roviny. Tato fáze začala sporem Slavíka s Pekařem o významu husitství, kdy jeden zdůrazňoval význam revoluce a nového přístupu k víře, druhý zase ekonomický a kulturní propad. Vznikaly nové argumenty, poukazující na potřebu nového metodologického přístupu k historii. Absolutní objektivita historika a samozřejmost historického poznání byla zpochybňována s odůvodněním, že již výběr relevantních jevů je subjektivní záležitostí. Úmrtí hlavních představitelů sporu; Tomáše Garrigue Masaryka, Josefa Pekaře i F. X. Šaldy v roce 1937 i německá okupace, druhá světová válka a následně i komunistický převrat diskuze o smyslu českých dějin značně utlumily. Přesto se však tato témata, oficiálně i neoficiálně, občas objevovala i nadále.

Šalda obsah své přednášky publikoval i ve svém zápisníku ve stati *Dvoji dějepisectví*¹². Vyjádřil v ní názor, že současná historiografie, zastoupená Gollem, prochází krizí, jejíž příčinou je způsob myšlení a metodologie positivismu. Positivismus klade důraz na fakta a ta se snaží dávat do příčinných souvislostí. Ovšem tato fakta jsou v positivismu pouze jevy, nikoliv věci sami o sobě. To z něj činí výbornou metodu pro většinu přírodních věd jako je fyzika či biologie, nikoliv však pro společenské vědy jako je historie. Problém vidí Šalda v tom, že historii tvoří činy lidí, kteří nejsou pouhými jevy, a pokud se jimi bude historie zabývat pouze na takovéto jevové úrovni a nebude se snažit tyto činy hodnotit a hledat v nich smysl, stane se pouhou vědou pro vědu. Pro člověka a jeho život ztratí smysl. Tento problém se netýká pouze historiografie a vědy, přístup Gollovy školy je podle Šaldy odrazem přístupu tehdejších reakčních uměleckých škol, například Lumírovců jako je Zeyer nebo Vrchlický, či Hynaise a Zítka ve výtvarném umění. Šalda uznává, že v porovnání s přístupem, který mu předcházel, je positivismus pokrokem. Ze starších historiků oceňuje Palackého, který dle jeho názoru pojal dějiny z velké části filosoficky a umělecky, s důrazem na vyšší princip prozřetelnosti. Před positivismem nebyla hlavním cílem historických bádání snaha

¹² S.54-63, 90-103, ŠZ 1.

zjistit pravdu. Historie nebyla vědou pro vědu, ale pouhým nástrojem, a to nástrojem politických zájmů, prostředkem pro jejich ospravedlnění a obranu. Skutečnost, že se historici této její tradiční funkce vzdali, je podle Šaldy projevem síly české společnosti, která se již prosadila natolik, že si historici mohou dovolit pěstovat vědu neúčelně a soběstačně. Bohužel však jdou cestou, která za jevy nehledá smysl, jež za hybný princip dějin pokládá náhodu a jednotlivé události vykládá pouze naturalisticky. Historie však stále zůstává politickou zbraní a je potřebná každému člověku. Tuto skutečnost by měla současná historická věda reflektovat a usilovat se o historismus, který se od současnosti neodklání a je schopen současného člověka oslovit.

Historická událost samozřejmě je jevem, ovšem Šalda ji pokládá i za něco více. V jeho očích je i činem. Jevy pouze ukazují objekty a jsou užitečné pro přírodní vědy. V minulosti mohlo sněžit i padat listí, ovšem historika zajímají, nebo by alespoň měly zajímat, tvůrčí skutky. A ty se neobejdou bez subjektů. Činy a jevy nejsou jedno a totéž. Velké změny jako jsou reformace, velká stavitelská a literární díla, změny práva a uspořádání, násilné revoluce, to vše je vytvořené lidmi. Fakt, že se jedná o činy, také znamená, že tyto skutky mají určitou hodnotu a tu lze, na rozdíl od jevů, posuzovat. Jevy se dají odvodit nějakým obecným zákonem, jak to známe ve fyzice. Pro historika nahlízejícího na minulost jako na jevovou skutečnost by tak dějiny byly pouhou příčinností jednotlivých jevů. Pokud ovšem ve svém pohledu zohlední i tvůrčí činy člověka, je schopen historické události hodnotit, a to je také jeho úkolem. V dějinách žádné zákony neexistují. Činy, epochy, lidé, vše je v historii pouze jedinkrát. Vše je jedinečné a neopakovatelné. Na rozdíl od pouhých jevů nelze objekty historického zkoumání nikdy dokonale poznat, neboť k poznání dochází pouze prostřednictvím hodnocení, a to hodnocení prováděného konkrétním historikem. A stejně jako v umění je i v historii dílo neodmyslitelně spjata s osobou a světonázorem svého tvůrce.

Hodnocení činů lidí v minulosti se tedy může uskutečnit pouze prostřednictvím hodnotitelů, z nichž každý má jiná kritéria, podle nichž, v souladu s vlastním vnitřním přesvědčením a zkušenostmi, epochy i činy posuzuje. Porozumět jim může jen tak, že se dokáže na základě empatie a znalosti doby a osob vcítit do myšlení lidí v minulosti, kterou zkoumá. Prostřednictvím vlastní vůle pak pozná jejich nadosobní vůli, pochopí, o co se snažili a co je vedlo k rozhodnutí, která učinili. Na základě znalosti vnějších projevů, přes nejistou slupku záměrů a postojů, se pak může dostat k jádru činu a jeho významu. Z uvedeného vyplývá, jak obtížné je pochopit lidi v minulosti, kteří mysleli podstatně jinak než my dnes. Starší doba a méně faktů neznamená automaticky horší

porozumění, mnohem složitější je pochopit epochy a lidi pocházející z jiného, pro nás cizího, prostředí a kultury. Porozumění činům prostřednictvím pochopení jejich aktérů a srozumitelné vysvětlení poznaných nadosobních hodnot čtenářstvu a dalším generacím by mělo být hlavním smyslem historie. Dějiny jsou tak osobní a zároveň nadosobní, individualistické i kolektivní. Znalostí individuálních a osobních motivací lze pochopit ty nadosobní a kolektivní a naopak. Dějiny jsou také souvislé i nesouvislé, kontinuální i přerušované. Pochopení principu nám umožní pochopit jednotlivé části a pochopení jednotlivých částí nám pomůže pochopit princip.

Historiografie těmito principy vytváří historické typy, které jsou pak praktickou součástí současného života. Napomáhá tak vytváření tradice jako praktické potřeby zařazení a orientace člověka. Šaldovo pojetí tradice a její využití v literatuře jsem již popsal v předcházející kapitole, jeho požadavky ohledně tradice a historických prvků v historiografii se od jeho požadavků na historickou beletrii nijak podstatně neliší. Minulost má sloužit současnosti, jejím úkolem je zabránit chaosu, kterému by člověk bez minulosti musel čelit. Člověk však v minulosti nesmí žít, protože ho odvádí od jeho přítomného života a tvořivosti. Z minulosti má přejímat pouze to, co má smysl pro jeho současný život a co mu nabízí určité možnosti. Skutečné hodnoty může vytvářet pouze tvořivostí v přítomnosti, nikoli setráváním v tom, co je již ukončené a neplodné. Historické typy mají historikovi napomoci v poznání jedinečnosti jednotlivých událostí, a to na základě znalosti principů, podle kterých se tyto události odehrávaly. Každá událost je jedinečná, jako je jedinečné každé jablko na jabloni. Toto uvědomění by nás ovšem nemělo odvádět od pochopení nutnosti mít obecnou představu o tom, jak jablko a jabloně vypadají. K velkým činům uskutečněným vůlí jedinců lze tak přistupovat už s jistou znalostí principu, např. u konkrétních revolucí jako byla americká či francouzská, lze nalézt společné principy, tedy historické typy, podle nichž se revoluce odehrávají. Obdobné společné principy lze vypočítat i v případě zrodu národního uvědomění, i když jeho konkrétní projevy jsou v jednotlivých národních hnutích různé. Historický typ historikovi nejen ulehčuje přístup k látce, ale umožňuje mu i lépe rozpoznat jedinečnost té které události. Při hodnocení však musí vždy postupovat z nitra k vnějšku, nikoliv obráceně. Jak už jsem uvedl, Šaldovo chápání skutečnosti není založené pouze na znalosti toho, co se v minulosti odehrálo, ale i na znalosti všech potencialit této události, neboť lidská vůle, která je subjektem všech skutků události tvořících, podle konvenčních vidění historiografické metodologie dějin nejedná.

Problém pozitivistické historie podle Šaldy zcela jistě není v tom, že by nezobrazovala skutečnost, ale v tom, že ji nezobrazuje celou. To, čím historie jako věda prochází, není v rámci ostatních věd nic výjimečného. Stejnou cestou, ač v různé míře, se ubírají všechny vědecké obory, které dosud spoléhaly na pouhé pozorování jevů, zkoumaly příčinnost těchto jevů, snažily se je popsat a uměle kategorizovat, a to pouze na základě vědeckých konvencí zobrazování skutečnosti. Nový pohled tradiční klasicistické přístupy nezavrhuje, ale naopak doplňuje; ukazuje vědě další rozměr, kterým lze jevy uchopit. Současná kritika tak není něco vykonstruovaného, není jen novou módní tendencí přístupu k vědě a jejím problémům. Naopak vychází z přirozené potřeby řešit složité vědecké problémy, na které pozitivistická teorie nestačí a na které proto musí při svém bádání rezignovat. Klasicistická historie samozřejmě nehlasá nepravdy a poznání, které její metody umožňují, není zcela špatné, ale své úkoly radikálně zjednodušuje a nehodlá řešit problémy, které vyžadují vyšší hloubku perspektivy. To, co Šalda po historikovi žádá, není sběr jevů a následné seřazení do kauzality. Podle něj musí historik usilovat o víc; nebýt jen badatelem, ale i básníkem a rovněž myslitelem, který se dokáže přenést přes vědecké konvence. Jak je patrné, jeho požadavky na historiky byly velmi podobné těm, které kladl na Jiráka a jiné autory historické beletrie, jen v opačném pořadí. Ve snaze, aby byl správně pochopen, podává Šalda několik příkladů, kde je současná věda s jeho požadavky skutečnosti a života v rozporu. Zmiňuje právní praxi vycházející pouze z jakési abstraktní spravedlnosti, kdy případy života byly uměle rozškátulkovány, a na jejímž základě vznikly právní předpisy. Kritizuje, především starší právníky, že postupují vždy tak, aby jejich rozhodnutí odpovídala oné abstraktní spravedlnosti a nejsou schopni zohlednit případy, ve kterých striktní uplatnění předpisů vede k potlačení skutečné spravedlnosti. Právo se tak stává neživotným a nefunkčním. A stejně tak se neživotnou a nefunkční stává i pozitivistická historie, když se spokojí s revizí toho, co už je zapsané v archivech, a zcela opomíjí fakt, že existuje historismus, který je dosud živoucí, aktuální a funkční.

Již jsem zmínil, že Šalda byl přesvědčen, že lidská vůle podle teoretické myšlenky pokroku nejedná. Rovněž byl pro něj umělý i teoretický výklad dějin jako boje mezi třídami, národy či ideologiemi. V jeho očích je podstatné poznat tehdejší princip a nadosobní vůli a promítnout podobný celostní přístup k historické problematice do současnosti. Změnu přineslo husitství a stejně tak i baroko. Obojí má své hodnoty, a právě ty se odrážejí a spojují v aktuální funkční historii opomíjenou pozitivistickou teorií. A v této touze po spojení je vyjádřen Šaldův požadavek

na historika jako básníka, jenž dokáže tvořivě vyjádřit skutečnost v celé její celostnosti, nikoli jen prostě reprodukovat všechny zdroje. Příklad funkčního historismu viděl Šalda především v Nerudovi, ale i v jiných autorech jako byli Svatopluk Čech a Josef Horeček, či spisovatelky Tereza Nováková a Karolína Světlá. Oceňoval, že Neruda ve svých básních mísí baroko s gotikou, náboženské oddání a sociální revoluci husitismu bez rozporu, tak jak je historie přirozenou součástí našeho současného povědomí. Tak chápal funkční historismus. Otázkou je, jak ověřit jeho pravdivost, když ho v archivech nenajdeme. Podle Šaldy stejným způsobem jako u historické beletrie, a sice literární kritikou. Tedy nejen historie ale i literární věda prostřednictvím svých požadavků na koherenci, psychologii postav, pochopení tehdejšího prostředí atd. musí ohlídat pravdivost díla a zabránit fantasknosti a subjektivismu. Požadavky, které měl Šalda na historické romány Aloise Jiráska a ostatních autorů historické beletrie, jsou stejnými požadavky, jaké měl i na práce historiků, kteří chtějí řešit problémy, na něž pozitivistická teorie a klasická historie samy nestačí.

Zajímavá je i Šaldova kritika Masarykovy *Světové revoluce*¹³. Masaryk podle něj světovou válku nevykládá marxisticky nebo kapitalisticky, ale psychologicky a analyticky. Charakterizuje západní státy jako svobodomyšlné demokracie přinášející ideje občanství, individualismu a pokroku. Oproti nim jsou centrální mocnosti absolutistické a uzavřené, založené na německé idealistické filosofii. Tím, co válku způsobilo, je „chorobná sebevražednost“, vzešlá ze ztráty křesťanské víry, která vede ke ztrátě smyslu života a následně i morálky. Šalda tuto koncepci kritizuje, je přesvědčen, že příčinou oné sebevražednosti jsou banálnější věci než odmítnutí Boha. Podle něj za odcizení lidí od života může současná odlidštěná věda, a to spíše anglická než německá. Šalda polemizuje i s druhou částí Masarykova díla; s hodnocením národů podle národního ducha, jehož obrazem je umění. Masaryk pokládal za jednu z příčin války německý romantismus a idealismus, naopak Šalda ho měl za hodnotnější, než byl např. idealismus francouzský. Rovněž upozorňuje, že kořeny německého idealismu často vycházejí odjinud než ze samotného německého národa. Třetí část *Světové revoluce* se zabývá samotným vytvořením Československa. Podle Masaryka nevzniklo svévolným doprošováním, ale morální obhajobou jeho práva na existenci. Smyslem našich dějin je podle Masaryka náboženský humanismus, vyplývající z usilování v průběhu české reformace. Jím obhajuje liberalismus a demokracii. Šalda však

¹³ S. 62, F.X.Šalda:Na okraj světové revoluce in Kritické projevy 13, 1963.

zaznamenává rozpor; demokracie vznikla v předkřesťanském Řecku a naopak principy liberalismu a demokracie čerpaly velkou částí z antiklerikalismu. Masaryk místo revoluce zastává pracovitost, podle Šaldy ovšem samotná práce člověku radost ze života neposkytne. Člověk potřebuje především tvořit. Všimá si ruské revoluce, jež měla jinou formu než ta liberální ve Francii, a předpovídá, že se Rusové budou snažit ji přenést sociálně a třeba i vojensky na západ. Úkolem českého národa, který stojí uprostřed těchto dvou revolucí „spravených světů“, je se na to připravit.

Obdobnou úvahu o možnostech dějepisectví jako ve stati *Dvoji dějepisectví* Šalda předkládá i později¹⁴. Mimo jiné analyzuje i názory Emila Meyersona, tehdejšího předního filosofa vědy. Ten samozřejmě požaduje od vědy především to, co se od ní žádalo vždy, a sice aby byla výkladem, tedy obrazem a racionalizací skutečnosti. Ideální vědou je matematika, která je víceméně jasná, jevy se dají objektivizovat. Jak však Šalda zaznamenává, Meyerson si zároveň dobře uvědomuje, že svět a jeho skutečnost nelze zredukovat jen na čísla, některé jeho prvky jsou iracionální a neredukovatelné. Proto je třeba vytvářet stále nové koncepty a teorie, které, byť po čase doslouží, budou dokonalejší než ty předcházející. Tato potřeba je nejvíce patrná právě ve společenských vědách, v historické vědě především. Každý historický jev je jedinečný a neopakovatelný, ať už je to Shakespeare nebo gotika, tyto věci se nedají měřit stejnou mírou, nejsou redukovatelná na čísla. Šaldovy výhrady vůči pojetí historie byly podobné těm, které měl vůči pojetí národa – vadilo mu, že převládá snaha prezentovat ho jako homogenní masu. Uvědomoval si, že toto pojetí neumožňuje žádné hodnocení, že ani formálně přesná definice nevyjádří podstatu pojmu. Zachycení těchto jedinečností je tím, co spojuje historii s uměním. Z toho důvodu, jak jsem již uvedl, Šalda nevidí smysl vědy v pouhém konstatování faktů, což v jeho očích bohužel vede jak u Taina tak Brunetiéra k úpadku dějepisu do oblasti přírodních věd. S Tainem Šalda polemizuje dokonce i v souvislosti s jeho důrazem na vysvětlování díla optikou autorovy dědičnosti, místního a rasového původu a dobového prostředí. Je přesvědčen, že tímto způsobem lze odhalit pouze povrch zkoumaného, hlubší podstata a souvislosti zůstávají skryté. Šalda usiloval o jiná kritéria, která měla být měřítky, jak dílo hodnotit. Byla to především kritéria estetická, psychologická a sociologická, respektující skutečnost, že historie není směs náhodných jevů, ale svět hodnot s jasným tvarem a řádem. V žádném případě neslevoval z vědeckých požadavků, věda podle něj má být

¹⁴ S.97-115, Nynější rozpaky literárního dějepisectví, ŠZ IV.

především nestranná, beztendenční a objektivní. To ovšem neznamená se zaobírat všemi možnými fakty, která jsou však pro současnost nepodstatná, tedy v Šaldově pojetí neživotná. V umění i v historické vědě vidí dvě hlavní linie, které je třeba udržovat v rovnováze – linii romantickou, která se soustředí na city a linii klasicistickou s důrazem na rozum a racionalitu. Smyslem dějepisectví pro Šaldu není ani literární přepis faktů, ani filosofování. Jeho hlavním smyslem a požadavkem je sám život. Poznávání je nejen záležitostí intelektuální analýzy, ale i intelektuální intuice. Vědecký základ má historii dodat upřímná snaha o porozumění a vůle k interakci, nikoliv šablonovitost a přírodovědné rozpitvávání. Šalda zcela jistě nekritizoval vědu, kritizoval pouze vědu krajně empirickou, která není schopna sociálního rozměru myšlení. Vnitřní koherence hodnocená literární vědou má pak pomoci při hodnocení vnitřní pravdivosti, jež byla jedním z hlavních požadavků, které Šalda kladl na historické beletrii a stejně i na dějepisectví. Dobrému historikovi však nestačí ani básnické umění, musí být celou svou bytostí spjat se svou látkou, v tom Šalda vidí cosi metafysického, věčného. A zároveň i univerzálního, neboť neexistuje národní věda stejně jako neexistuje věda stranická, katolická či socialistická.

Šalda vždy ve své kritice české historie a jejích autorů zdůrazňoval svou pozici laika. To mu však nebránilo v útočné kritice, historiky nijak nešetřil. Stejně jako v oblasti umění si vážil těch, kteří přinášeli něco nového. Proto sympatizoval s Palackým, kterého chápal spíše jako básníka a ideologa než historika. Důvodem takového hodnocení byl Palackého nadosobní princip, jenž se prolínal celým jeho dílem. Dějiny u něj nebyly náhodné, odehrávaly se v souladu s boží Prozřetelností. Když český národ slavil někdy v historii úspěch, nebo naopak selhal, nikdy to nebyla událost vzešlá z náhody nebo z materiálních příčin. Vždy to bylo projevem ducha; jeho síly nebo selhání. Dějiny byly pro Palackého soubojem idejí a principů. Na prvním místě nebyla věda a empirismus, nýbrž romantismus a idealismus.

U nových historiků, již ovlivněných vědeckým pozitivismem, Šalda tyto nadosobní ideové konstrukce postrádal. Dokázal ocenit jejich zvědečtění a jasnou metodologii, většinu z nich však tvrdě kritizoval za to, že umění zcela nahradili myšlenkovým empirismem. Ideálem mu byla supervize romantismu a racionalismu, syntéza rozumu i citu. Tedy to, co v umění vyjádřil v manifestu moderny. Gollova škola tak pro něj byla sice první vědeckou školou, sdružující objektivitu a kritické metody, na druhou stranu silně kritizoval jí vlastní posun historie od věd společenských směrem k vědám přírodním.

Obrazem Aloise Jiráska v uměleckém žánru historické beletrie mu byl v historii Josef Pekař, v jeho očích nejlepší český historik. Pojednává o něm v několika statích, vedle obecnějšího rozjímání nad českou historiografií, je asi nejvýznamnější jeho zhodnocení Pekařovy osobnosti v Šaldově zápisníku po Pekařově smrti¹⁵. Zde shrnuje, podobně jak to často dělával u medailónků literárních osobností, vlivy, které na Pekaře během života působily a promítly se i do jeho vědecké metodologie a přístupu k historii obecně.

V prvé řadě Pekaře ovlivnil samotný Jaroslav Goll. Šalda tyto dvě postavy české historiografie, které soupeřili na stejné straně, dává do protikladu. Goll byl oproti Pekařovi kultivovaným, chladným vědcem, jenž se snažil historii postavit na pozitivistické metodě v tom nejpřísnějším slova smyslu. Jakékoliv zpřítomnění či subjektivní hodnocení bylo pro něj nepřipustné, podstatná byla jen fakta zkoumaná přísnými kritickými metodami přírodních věd. Pekaři poskytl pozitivistický základ, který však Pekařově kritické a temperamentní povaze zcela nevyhovoval, neboť v něm nedřímá pouze odtažitý duch vědce uzavřeného před okolním světem. Silný vliv měla na něj i další, v historiografii méně známá osobnost, Antonín Rezek, který však brzy opustil vědecké bádání a stal se politikem.

Ten Pekařovi předal zájem o současné politické problémy a obohatil tak jeho přístup ke zkoumání historie. Pekař se jí pak už nezaobíral jen pro ni samotnou, ale zároveň v procesech minulosti hledal a nalézal souvislosti a příčiny současných politických bojů. Právě spojení indiferentní pozitivistické vědy a pohledu na historická dění jako na jevy inspirativní pro dnešní politické spory se stalo význačným rysem Pekařovy osobnosti. Přestože byl v kontaktu s nacionálními historiky, jak českými tak zahraničními, především německými, nikdy se nestal služebníkem politických a národních zájmů, především se věnoval těm nejobtížnějším a nejpálčivějším problémům minulosti. K národním ideologům a buditelům přistupoval s určitou rezervou, na prvním místě byl jeho objevitelský temperament a snaha vyvrátit národní mýty a legendy s pomocí čisté empirické vědy. Historii chápal klasicisticky, odmítal do ni zahrnout sociologii či psychologii. To se pak projevilo v jeho nedůvěře v jakékoliv velké sociální změny, revoluce a snahy širších vrstev obyvatelstva. Rozhodující roli měly v jeho očích politické a hospodářské elity. Politická práva minulosti pokládal za podstatná i pro současnost, byl zastáncem zachování tradičního uspořádání a postupných reforem

¹⁵ S. 121, O Josefovi Pekařovi, historikovi a politikovi: Od laika pro laiky, ŠZ IX.

spíše než radikálních změn. Projevoval se jako konzervativní politik, zastával se rakouského státního uspořádání i aristokratických práv. Šalda, ač politicky na straně opozice, dokázal ocenit Pekařovu vyhraněnost i to, že poznání pro něj nebylo pouze intelektuální snahou, ale byl s ním spjat celou svou bytostí.

Naopak svého přítele, Zdeňka Nejedlého, hodnotil přísně. Oceňoval u něj rozsah a rozmanitost jeho zájmů, které byly podle Šaldy především projevem jeho víry v sebe sama a své schopnosti¹⁶. Důsledkem takového přístupu však bylo, že mnoho témat Nejedlý začal, ale ne vždy dovedl do konce. Ve své metodě zůstal věrný pozitivismu, avšak snažil se ho obohatit vřelým vztahem k lidu, projevují se tak u něj náznaky kolektivistického výkladu dějin a rozšíření pohledu na historii o sociální rozměr. Tyto sympatie však zůstávaly skryty pod povrchem, Nejedlý nedokázal vedle popisu faktů vyjádřit i psychologii a city. A to byl v Šaldových očích jeho hlavní nedostatek.

Již jinde jsem zmínil, že Šalda jak v umění tak i ve vědě spatřoval několik principů, které mezi sebou soupeří a z nichž žádný není zcela plnohodnotný. Jeho hodnocení jednotlivých historických etap a jejich přínosu pro současnost byla vždy v souladu s jeho vnímáním vývoje umění. Samotné projevy a příčiny vzniku historických změn byly pro něj nezajímavé, a to se odráželo i v jeho polemikách s historiky a vědci. Šalda hledal v historii něco trvalého a nadosobního. Příkladem budiž jeho náhled, že city a rozum mají svůj obraz v romantismu a racionalismu. Z jeho statí lze vyčíst, že dějiny byly pro něj především soubojem dvou těchto principů - rozumu a citu, racionality a spontánnosti. První je pro člověka nezbytný, druhý dává jeho životu smysl. Ve svých statích tyto dva principy nazývá různými jmény, ale vždy se jedná o tytéž principy - ať už hovoří o klasicismu, renesanci, empirismu, realismu na jedné straně a romantismu, revolučnosti, básnictví či progresi na straně druhé. Popsal jsem Šaldovo pojetí historie a tradice, zmínil jsem, že požadoval alespoň dvě tradice, homogenita pro něj nebyla žádoucí. Z tohoto pohledu si lze vysvětlit jeho, byť omezené, sympatie k upřímnému křesťanství, jehož principy se ukázaly v čase velmi odolné. Víra však musí být spjata se životem a plodná, nesmí jít o asketismus a uzavření se před okolním světem. Prvním způsobem se podle něj projevoval středověký katolicismus, druhým reformace, protestantismus. Uvědomoval si však, že obojí přineslo i jiné hodnoty a bylo spolu s návratem k antice renesancí, reakcí proti autoritativnímu katolictví. Uvedl jsem,

¹⁶ S.316, F. X. Šalda: Osobnost Zdeňka Nejedlého in Kritické projevy 13, 1963.

že Šalda kladl důraz na vnímání historických principů, na nadosobní vyjádření doby a jejích požadavků.

Duchovní principy spjaté se současnou evropskou společností popsal ve stati *Nepokoj a nejistoty evropské*¹⁷. Podle Šaldy dnes naléhavě pociťujeme rozpor mezi životem a vědou, příklon ke kvantitativnímu měření skutečnosti nás odcizuje okolnímu světu. Nové směry a obory jako je psychoanalýza opět oživily spor, který Evropu provázel po celou její historii a jehož počátek vidí Šalda spolu s počátkem evropského myšlení již v antickém Řecku. Tam totiž poprvé zavrhli mystické poznání a nahradili ho poznáním rozumovým. Zároveň však nechtěli analytický přístup k okolnímu světu aplikovat i na samotný život, proto byla věda pro svou metodu zkoumání, spočívající v rozumovém zkoumání hmoty pomocí smyslů, dlouho pokládána za něco nižšího než filosofie a poznávání ducha. Velcí myslitelé a zakladatelé přírodních věd však ducha i nitro zkoumali a ve svých úvahách a závěrech s nimi počítali. Na středověk Šalda nenahlíží jako na dobu úpadku ale naopak jako na čas vyvrcholení příklonu k lidství a lidské sounáležitosti v obraně proti odlidšťujícím tendencím. Oproti současnosti byl ve vztazích člověka k člověku v mnohém nepoměrně lepší, a to i díky křesťanství, které dávalo lidem pocit rovnosti, spravedlnosti a věčnosti. Křesťanstvím ustanovený kolektivismus a řád vidí Šalda v protipólu vůči dnešnímu individualismu a disharmonii. Radikální příklon k přístupu k životu jako k mechanickému a měřitelnému jevu proběhl až za renesance. Pro Descarta bylo lidské tělo přírodním strojem. Věda přestala být propojená s životem, odtrhla se od něj a izolovala, svět se stal odlidštěným, pouze hmotným zdrojem a mechanikou bez života, na člověka a ducha jako by tu nezbylo místo. V této situaci, jak Šalda připomíná, mnoho filosofů touží po duševním návratu ke středověku a cítí k dnešní nehierarchizované společnosti a demokracii hlubokou nedůvěru. Tyto snahy o návrat však často ignorují protestantismus, jenž Evropě přinesl cosi velmi podstatného, a sice vnitřní, individuální kritiku zaměřenou proti vnějším autoritám. Její význam shledával Šalda velmi podstatným a byl přesvědčen, že bude jedním z pilířů dalšího rozvoje evropského ducha i v budoucnosti. Dalším pilířem by měl být kolektivismus, který by přesáhl individuální rozměr života a dal životu i celé společnosti opravdový smysl a harmonii.

K principům, které dnes vytvářejí duševní prostředí Evropy, se v Šalda ve svém zápisníku ještě znovu vrátil. Již ve starověku zaznamenává existenci dvou základních

¹⁷ S.49, *Nepokoj a nejistoty evropské*, ŠZ II.

principů¹⁸; ducha řeckého, antického a ducha židovského, biblického. Oba tyto principy jsou základem evropského myšlení a umění. Navzájem by se měly doplňovat, ne však spolu soupeřit. Míra jejich koexistence a vzájemného obohacení byla důležitá nejen v době zakládání evropské kultury a vymezení vůči kulturám orientálním a mystickým, ale zůstala aktuální i v následujících staletích a stejně tak i v přítomnosti. Řecký duch přinesl hodnoty rozumu a krásy, ovšem jsou to hodnoty neživotné a ohraničené, neosobní. Podstatou veškerého umění je však podle Šaldy svoboda, nikoliv přesné linie a souměrnost. Řecko nepřineslo duševní hloubku a svobodný rozměr, přineslo akademickou dokonalost tolik potřebnou pro vědu a estetiku, zároveň však úzce materiálně vymezenou a duševně limitovanou. Židovská tradice je jiná, jejím cílem je nekonečno, nespoutanost a bytostnost. Přináší touhu po temperamentním neomezeném duchu. Oproti hmotné kráse vyzdvihuje krásu obrazotvornou, proti vnější kráse krásu vnitřní. V protikladu k řeckému geometrickému prostoru staví židovský čas a pro Šaldu je čas látkou a tvorbou života. První princip - determinismus a individualita, druhý - boží spravedlnost a kolektivní poslání. A z těchto dvou tradic současná evropská společnost vychází.

¹⁸ S.259, Genius řecký a genius židovský, ŠZ IV.

Závěr

Účelem mé bakalářské práce bylo přiblížit Šaldovu osobnost a jeho pojetí dějinnosti. Je zřejmé, že Šaldova osobnost byla velice složitá. Ačkoliv začal studovat dle přání otce práva, vlastní stálý a hluboký zájem ho přivedl k umění. Stal se jedním z mluvčích moderny, zároveň však byl schopen reflektovat i snahy předcházejících a následujících generací. V průběhu života spolupracoval s mnohými časopisy i mnoha osobnostmi, z nichž někteří se stali jeho blízkými přáteli. Nikdy se však nevydržel angažovat dlouho, jeho povaha i vážná nemoc byly příčinou, že období aktivity se střídaly s obdobími, která prožíval v ústraní a osamění. Ani po válce se nestal jedním z oficiálních autorů, i když se aktivně zapojoval do nových hnutí a společenského dění, nikdy tak neučinil zcela, vždy si zachovával jistý odstup. I z toho důvodu publikoval své nejvýznamnější práce ve svém vlastním časopise Šaldův zápisník. Přes velký rozsah jeho zájmů ho nejvíce proslavila literární kritika.

V duchu moderny kritizoval autory historické beletrie a činil tak, na rozdíl od mnohých svých přátel, zcela nekompromisně. Postrádal u nich především psychologizaci postav a sociální rozměr díla, vytýkal jim příliš realistický, neduchovní přístup, pouhou popisnost bez obsahu. To ovšem neznamenalo, že by odsuzoval historickou tematizaci románů jako takovou. Kritizoval šablonovitost a vnějškovost, byl přesvědčen, že tehdejší spisovatelé nedokázali zprostředkovat myšlení jimi popisované doby a její problematiku. Tím se jejich romány, ač témat i velmi odlišných, staly podobnými, indiferentními k vlastní lokaci a času děje. Tato kritika ovšem byla z velké části pro tehdejší spisovatele i širší veřejnost těžko pochopitelná a reakcí na ni byla buď obrana historických románů jako takových nebo snaha spisovatelů svá díla vymezit nějak jinak, tak, aby se ocitla mimo okruh kritiky. Jak je však tomu dnes? Je pravdou, že mnozí kritizovaní autoři jsou stále oblíbení. Jisté však je, že vnímání umělecké hodnoty děl se i v široké společnosti výrazně proměnilo a většina Šaldových argumentů je dnešní odbornou veřejností uznávána jako relevantní.

V Šaldově kritice má velký význam jeho pojetí paměti a tradice. Inspirací pro jeho pohled na tuto problematiku mu byly především západní literatury, ale i vlivy zcela na literatuře nezávislé. Pro jeho pojetí je v rámci procesu paměti charakteristický důraz na složku obrazotvornosti, která skutečnost tvoří. Pro opravdové vnímání skutečnosti nestačí pouze vidět, co se děje, ale je třeba si uvědomit i to, co vidět není. Paměť a její obrazotvornost pak slouží k jistému zpřítomnění minulosti. A taková

paměť má význam i pro současnost, stává se tradicí, se kterou se člověk může ztotožnit a být s minulostí ve spojení. Tyto duchovní principy jsou pro Šaldovo vnímání dějinnosti podstatné, zároveň je však nucen čelit skutečnosti, že samotný člověk je, na rozdíl od zmíněných principů, omezený a konečný. Zohledněním tohoto faktu je jeho představa řádu, který není neměnný a omezující, ale ukazuje cestu, je člověku pomocníkem a průvodcem ve směřování jeho ducha k nekonečnu, posiluje jeho důvěru v život.

Šaldovy příspěvky na téma historické vědy neměly zdaleka takový ohlas jako příspěvky jiných autorů. Příčinou byla nejspíš skutečnost, že jeho argumenty byly podobné těm, které již použil v kritice historické beletrie nebo ve svém výkladu paměti a tradice. Byly ovšem v souladu s jeho předcházející tvorbou, která se soustředila především na hledání smyslu lidské tvorby i aktivit, tolik důležitého pro umění i život samotný. Podobnými kritérii měřil i historickou vědu, důraz kladl především na jedinečnost lidských činů a principů jednotlivých dob. Spor o smysl českých dějin se však již ve fázi, které mohl být účasten, soustředil především na metodologické a teoretické jednotlivosti, vlastní hledání smyslu českých dějin a historické tvorby ustupovalo do pozadí, stejně jako hledání konkrétních duchovních principů, jež naši historii utvářely. Šaldova kritika historické vědy vzešla z jeho vnímání omezenosti pozitivismu však nepochybně, jak se pokusím prokázat, vnáší do vědy mnohé i dnes.

Položme si otázku relevance historických faktů. Která fakta to jsou? Je historicky relevantní, zda před bitvou u Issu Alexandr Makedonský pil víno z Attiky a se svými veliteli pojídal srnce? Je relevantní, jestli toho dne bylo větrno a týden předtím Řekové zablokovali perský konvoj s obilím? Dnešní studenti historie by nejspíš odpověděli, že záleží na tom, co chceme zkoumat. V současnosti totiž existuje mnoho disciplín, které v Šaldově době ještě nebyly jasně vymezeny. Tenkrát historici teprve počínali objevovat jiné rozměry, než byly politické dějiny, a začali si uvědomovat subjektivitu, která se do historie jako vědy nevyhnutelně promítá. Ovšem i dnes, alespoň na základních a středních školách, zcela převládá historie neproblematizovaná a historie politická. Teprve na vyšších školách, a to specializovaných na společenské vědy, se přístup k vyučování tohoto oboru mění, na nich již je hlubší pohled na historii běžný. Na začátku 20. století měla většina autorů podobný přístup jako na dnešních nižších školách, dějiny nijak nereflektovala a neproblematizovala. Šalda si tehdejší a dodnes aktuální problémy historie dobře uvědomoval. V polemice s populárním Rankeho výrokem, že historie má být zaznamenávána „tak, jak tomu bylo“, vyjadřoval

přesvědčení, že tato věda nespočívá jen v přepisu objektivních faktů, neboť subjektivita autora nutně ovlivňuje nejen volbu látky, ale i výběr a použití těchto faktů. Práci historika je pak podle něj zkoumané jevy třídit tak, aby je mohl hierarchizovat, přičemž musí vycházet z jisté představy vzájemně se podmiňujících souvislostí. Připomínal minulost, kdy byla historie ve službě různých režimů a ideologií převážně jen pro ospravedlnění jejich existence. Již z toho vyplývá, že je nutně spojena s přítomností a s osobou historika. Šalda se nevyhýbal reflexi času, dobrý historik musí podle něj zohlednit pohyb v různých časových perspektivách. Hodnota nemusí být nadčasového významu, může být podstatná jen pro minulost, ale i tím je důležitá. Nadčasovou hodnotu lze v každé takové časové hodnotě najít v tom, že činy něco mění, překonávají staré a nahrazují ho novým. Tento princip je jedním z Šaldových nejdůležitějších kritérií pro třídění a odlišení pouhých neživotných jevů od jedinečných činů. Vytváření něčeho nového, tedy něčeho zaměřeného do budoucna, je podle mého názoru východiskem Šaldových úvah na téma historie, je pro něj samo o sobě tou nejvyšší hodnotou a smyslem všech historických činů. Z výše řečeného je zřejmé, že bylo velkým omylem Šaldovy požadavky desinterpretovat v tom smyslu, že usiloval o „odvědečnění“ historie, neboť je tomu právě naopak; historie není svět náhod ale svět hodnot a Šalda vyžadoval jasný řád a metodu jak ji zkoumat. Dnes můžeme vidět, jak mnohé disciplíny vycházejí z Šaldových požadavků zachytit tehdejší prostředí a mentalitu lidí a dále je rozvíjejí, jmenovitě dějiny každodennosti nebo dějiny mentalit se snaží přiblížit život a myšlení lidí v určité historické době, disciplína a zároveň i metodologický nástroj orální historie se dokonce pokouší vyhledat a využít subjektivní zdroje a z nich vyvodit, jak dřívější lidé vnímali dění odlišně v závislosti na postavení a zkušenostech. Mezi novými disciplínami dominuje i interdisciplinarita, spojující historii s ostatními společenskovědními obory jako je sociologie, psychologie, antropologie, politologie, geografie a demografie či psychologie. Absolutní tvůrčí svévolnost v rámci historie omezují vědecká paradigmat, která jsou však neustále reflektována a aktualizována. Vedle metodologie je kladen velký důraz i na epistemologii.

Na základě všech těchto skutečností jsem dospěl k přesvědčení, že prověřen časem, se Šaldův přístup k dějinnosti zařadil mezi ony duševní principy, na které tak upozorňoval a které byly jeho kritériem jak pro umění tak i pro vědu. Jeho vlastní pohled a životní snažení se tak staly jedním z těch duševních principů, kterými lidé jako on, v lecčems limitovaní a mnohými chybami oplývající, tvořili a tvoří umění a vědu pro příští generace.

Použitá literatura

- Buriánek, František: *Kritik F. X. Šalda*, Československý spisovatel, Praha 1987.
- Černý, Václav: *Tvorba a osobnost I*, Odeon, Praha 1992.
- Havelka, Miloš: *Spor o smysl českých dějin 1895 -1938*, Torst, Praha 1997
- Lexikon české literatury 4/I., II. (S-Ž)*, Academia, Praha 2006.
- Mokrejš, Antonín: *Duchovní svět F. X. Šaldy*, Torst, Praha 1997.
- Patočka, Jan: *Umění a čas I*, OIKOYMENH, Praha 2004.
- Rádl, Emanuel: *F. X. Šaldova filozofie*, Praha 1918.
- Řezníková, Lenka: *Moderna a historismus*, Libri, Praha 2004.
- Svoboda, Ludvík: *F. X. Šalda*, Svobodné slovo, Praha 1967.
- Šalda, F. X. : *1867-1937-1967*, Československá akademie věd, Praha 1968.
- Šalda, F.X.: *Šaldův slovník naučný*, Československý spisovatel, Praha 1986.
- Šalda, F.X.: *Šaldův zápisník I-IX*, Československý spisovatel, Praha 1990-1995.
- Teige, Karel: *Osvobozování života a poezie*, Československý spisovatel, Praha 1994.
- Vojtěch, Daniel: *Moderní kritik vytváří a udržuje sama sebe in Na téma umění a život F.X. Šalda 1867-1967-2007*, Host, Brno 2007.
- Zápisník o Šaldovi. K 27. výročí narození FXŠ 22. prosince 1994*

Z internetu:

- <http://fxsalda.ff.cuni.cz/> (Stručný životopis F. X. Šaldy)
- <http://www.ucl.cas.cz/edicee/index.php?expand=/soubory/FXS> (soubor díla F. X. Šaldy včetně Kritických projevů)

Zdroje příloh:

- http://www.radioservis-as.cz/archiv07/10_07/iimages/10_07.jpg
- <http://fxsalda.ff.cuni.cz/images/cb-podpis.jpg>

Přílohy

Příloha č. 1: F. X. Šalda (obrázek)

Příloha č. 2: Šaldův podpis (obrázek)

A handwritten signature in cursive script, reading "F. X. Šalda".